

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

- 3 Olle Josephson:
Grammatik och språkpolitik
- 4 Birgitta Lindgren:
Några nyare ord i svenskan
- 11 Sofia Tingsell: Vems är huset
på moderaternas valaffisch?
- 16 Benjamin Lyngfelt:
Subjektsregeln finns inte
- 24 Frågor och svar
- 28 Sally Boyd & Leena Huss:
Mål i mun och språklig mångfald
- 35 Björn Melander:
Svenskans särställning
- 41 Magnus Ahlgren: Makten över
jeepen – och språket
- 43 Martin Gellerstam: Replik
- 44 Nyutkommet
- 48 Noterat

Grammatik och språkpolitik

I detta nummer av Språkvård brakar debatten lös om den parlamentariska utredningen *Mål i mun* (SOU 2002:27). Diskussionen är nödvändig om en genomtänkt svensk språkpolitik ska växa fram.

Men vi glömmar inte de klassiska språkriktighetsfrågorna för språkpolitiken. Benjamin Lyngfelt skriver om det som brukar kallas brott mot subjektregeln, meningar av typen *Genom att trycka på knappen startas motorn*. Sofia Tingsell tar upp frågan om *sin* eller *hans* i meningar som *De vill driva Bengt från sitt hus*.

I båda dessa artiklar måste läsaren arbeta sig igenom grammatisk terminologi med beteckningar som "adverbiella infinitivfraser" eller "reflexiva possessiva pronomen". Men terminologin är inte avgörande. Se i stället hur författarna arbetar med en bredare grammatiksyn! Analysen knyts till sammanhang, tolkningsmöjligheter och rådande språkbruk.

Arbetsättet är nödvändigt om man tar språkriktighetsfrågor på allvar. Ett välkänt exempel: konstruktionen *miljöpartiet har varit mycket försiktiga* kan vi analysera som ett fall av grammatisk inkongruens mellan subjektet *miljöpartiet* och predikativet *försiktiga*. Det ena ordet står i singular, det andra i plural. Termen *inkongruens* klingar negativt, men denna klassificering är inget argument för att vare sig godta eller avvisa konstruktionen.

Andra saker avgör: är den lätt att använda, är den begriplig, förekommer den i svenskan i dag, ingår den i ett större mönster? Eftersom svaret är ja på alla frågorna, är det vettigt att acceptera konstruktionen, lika väl som *miljöpartiet har varit mycket försiktigt*.

Den grammatiska klassificeringen är alltså bara första steget i Lyngfelts och Tingsells artiklar. I nästa steg använder de grammatiken till att urskilja betydelsenyanser och perspektivbyten. Grammatik kombineras med det som brukar kallas pragmatik, studiet av omvärldskunskapens och situationsanpassningens inverkan på hur vi talar och skriver.

Det säger också något om Svenska språknämndens – och andra språkvårdares – uppgift i språkriktighetsdiskussioner. Som experter, och förhoppningsvis goda grammatiker, kan vi precisera problemen och systematiskt gå igenom användbarhet, begriplighet och rådande språkbruk. Men vi kan aldrig få nog med kunskap om hur olika konstruktioner uppfattas, används och tolkas. I den diskussionen kan alla bidra som reflekterar över svenskan, oavsett grammatikkunskaper. Ju fler, desto bättre. Det är också ett slags språkpolitik.

Olle Josephson

Några nyare ord i svenskan

BIRGITTA LINDGREN

President Bush sägs ha *blivit blixad* när han gick med på att invänta FN:s vapeninspektörer i stället för att gå till direkt angrepp på Irak, och för den som vill bli framgångsrik finns tips om hur man kan *svenna sitt liv*. Hans Blix och Sven-Göran "Svennis" Eriksson har gett upphov till nya ord under 2002. Andra nyheter var *ryggsäcksmodellen* och *härgjord*. Birgitta Lindgren, ansvarig för Svenska språknämndens nyordsarbete, redovisar ett urval nyord.

I följande lista förtecknas ett antal ord och fraser som uppfattas som relativt nya i svenskan och som varit aktuella under 2002. En del av dem finns som synes belagda tidigare men har inte tagits upp i tidigare nyordslistor i Språkvård eller i den nyligen utkomna Nyordsboken (2000). Det årtal som anges för orden är det tidigaste belägg vi har hittat. Vi tar tacksamt emot synpunkter på orden, både vad gäller ålder och betydelse.

blixad: vara, bli **blixad** vara påverkad i sitt handlande av Hans Blix. 2002

• Det är få svenskar förunnat att bli upphov till språkliga nybildningar i USA. Men nu börjar "to be Blixed" – att bli Blixad – att bli ett begrepp, åtminstone i sammanhang där FN:s vapeninspektioner i Irak diskuteras. New York Times-kolumnisten Bill Keller ville häromdagen förklara varför USA:s hökar, de han kallar de "nya imperialisterna", är missnöjda med president George W Bushs beslut att gå FN-vägen med vapeninspektioner i stället för att slå till direkt militärt mot Irak på egen hand. Keller slog fast att de är oroliga för att Bush har blivit Blixad ("They worry that Mr Bush has been Blixed"). *Dagens Nyheter* 19.11.2002

□ efter eng. *be Blixed*, bildat till FN:s vapeninspektör, svensken Hans Blix

bokstav: bara **första bokstaven** ökad anv.: om ett karaktäriserande omdöme som är alltför svagt, jämför *bara förnamnet* (se *förnamn*). 1997

- Michael Jordan 29 poäng i går. Totalt 27 432 poäng i NBA, och därmed trea i totala poängligan. Tungt är bara första bokstaven. *Expressen 11.12.1997, s. 32*

□ jämför no. *bare forbokstaven*

distansbatong en sorts skjutvapen med ammunition i form av påsar med kulor som skall ge samma effekt vid träff som ett slag med en batong. 2000

- Roger Alvefuhr [...] ligger bakom ett projekt som på sikt ska leda till att svenska poliser ska få mindre dödliga vapen att utnyttja vid sidan om tjänstepistolen. Ett sådant är OC-sprejen, som innehåller pepparolja. [...] På längre avstånd blir i stället så kallade distansbatonger och elpistoler alternativ till traditionella skjutvapen. *Dagens Nyheter 21.5.2002*

efterföljarskap det att vara efterföljare till någon. 2002

- Det är deprimerande att inse [att] folk är villiga att följa så gott som vem som helst, till och med mig. Och det är skrämmande att folk dessutom vill tvinga sitt *efterföljarskap* – om det nu är ett ord – på andra, bland dem mig. *Linus Torvalds & David Diamon: Just for fun – mannen bakom Linux. 2002*

□ efter eng. *followership*

frontbibliotekarie bibliotekarie som bedriver uppsökande verksamhet. 2002

- Från bibliotekets sida hade man även en uppsökande verksamhet genom en speciell så kallad frontbibliotekarie. *Nya Wermlands-Tidningen 4.5.2002, s.6.*

förnamn: det är bara förnamnet ökad

anv.: om ett karaktäriserande omdöme som är alltför svagt, jämför *bara första bokstaven* (se *bokstav*). 1990

- För fyra år sedan hette motståndaren i OS-kvartsfinalen Finland och det talades om fiasko efter en svensk insats där laget gick in för att försöka förstöra för motståndarna hellre än skapa något eget spel. Den här gången är det Vitryssland som golvat Tre Kronor. Och fiasko är bara förnamnet. *Falu-Kuriren 21.2.2002, s. 5*

□ jämför motsvarande uttryck i no. *bare förnavnet* och ty. *nur der Vorname*

galna chips-sjukan iron.: överdriven rädsla för mat med hög halt av akrylamid. 2002

- Eftersom mängden akrylamid är så oerhört olika i det ena potatischippet och det andra, samma gäller alla de andra produkterna, går det uppenbarligen att få ner gifthalten genom att byta tillverkningsmetod. Om producenterna omedelbart sätter igång med detta saneringsjobb och ännu en ingrediens – akrylamidhalten – fogas till matvarornas innehållsförteckning, ska vi nog överleva även galna chipssjukan.

Expressen 25.4.2002, s. 2

□ bildat i anslutning till *galna ko-sjukan* och andra liknande uttryck, se Nyordsboken 2000

hel pudel: göra en hel pudel på order uppifrån göra offentlig avbön på ett påfallande ödmjukt sätt, som kontrasterar mot tidigare kaxigare uppförande (lika lydigt och ekvilibristiskt som en dresserad cirkuspudel). 2002

- Om Jan O Karlssons förvandlingsnummer från uppblåst buse till en ödmjuk och generös folkrörelseman. [...] "Han gjorde en hel pudel – lade sig på

rygg och sprattlade med benen". Pål Jebsen, pr-konsultbolaget Burston-Marsteller, tycker att Jan O Karlsson gjorde precis allting rätt när han vände opinionen under presskonferensen. *Helsingborgs Dagblad 13.11.2002, s. 2*

hjulboja stoppanordning som fästs på fordons hjul. 2002

- Vägverket tar ny sats för att nå Nollvisionen [...] Vi ska bland annat föreslå regeringen att överväga så kallad hjulboja, ett slags lås som används för att beslagta fordon, säger Skogö. *Helsingborgs Dagblad 15.8.2002, s. 13*

□ jämför fi. *pyörälukko*

hårgjord om maträtt som är lagad på det matställe där den serveras och alltså inte inköpt som hel- eller halvfabrikat. 2002

- Hårgjorda pajer 42:–. <home.swip-net.se/~w-26362/LUNCH.HTM>

□ jämför *hårtappad* om vin

kemkastring kemisk kastring, d.v.s. behandling med testosteronhämmande medel som ett led i rehabiliteringen av våldtäktsmän. 2002

- Kd vill att våldtäktsmän och pedofiler frivilligt ska gå med på att bli kemiskt kastrerade innan deras fängelsestraff övergår till villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden. [...] Men moderaterna, centern och folkpartiet är skeptiska till tanken på kemkastring som villkor för att släppa ut sexbrottslingar. *Svenska Dagbladet 12.9.2002, s. 11*

kis förkortning för kamratstödjure i skola. 2002

- Redan kända vallöften är ett nytt eller

ombyggt badhus, till ett äventyrsbad, Ungdomens hus i Gjuteriet i stället för det privata aktivitetshus de borgerliga vill ha, kisar kvar i skolan, körkortsutbildning och fri skolfrukost på alla gymnasieskolor. *Nya Wermlands-Tidningen 4.5.2002, s. 9*

kostymrasist till det yttre prydlig och välklädd person som hyser rasistiska åsikter. 2002

- Gör antirasismen till valfråga. Det föreslår Grön ungdom i ett handlingsprogram mot "kostymrasisterna" som de kallar sverigedemokraterna. Rasmiserna ska inte tigas ihjäl utan bemötas, men inte så att sverigedemokraterna framstår som vilket parti som helst, anser Grön ungdom. *Dagens Nyheter 22.5.2002, s. A 14*

kuratera ökad anv.: vara kurator för en utställning e.d. 1996 – **kurera** ny anv.: kuratera. 2002 – **kurra** vard.: kuratera. 1996

- Bianchi är en blåmålare minst lika mycket som Eugène Jansson, säger galleristen Ann Westin, som kuraterat, – "kurrat", säger hon själv – utställningen. *Svenska Dagbladet 27.5.2002*

- Häromåret curerade Maria Lind en stor utställning på nyinvidga Moderna museet i Stockholm. *Nerikes Allehanda 6.7.2002, s. 15*

□ *kurera* stavas i denna nya anv. ibland *curera*, se exemplet, men bör i anslutning till *kurator* stavas med *k*; jämför da. *kuratere*

mms 1. förk. för eng. *multimedia message service*, d.v.s. multimedial meddelandservice, vilket gör det möjligt att sända både text och bild 2. meddelande sänt med mobil med mms-funktion. 2001

- Operatörerna dröjer med lanseringen av nya meddelandetjänsten MMS, multimedia message service. De får inte fart på GPRS. De förhalar utbyggnaden av 3G. *Veckans Affärer* 7.10.2002

□ efter eng. *mms*, da., no. *mms*

morbidityturism ökad anv.: turism inriktad på mål som förknippas med olyckor, mord, dödsfall m.m. 1998 – **morbidityturist** ökad anv.: 1998

- Morbidityturistens nya resmål. Besök prinsessan Dianas grav eller ta en tur till Ground zero på Manhattan. "Nova" berättar om den nya turismgenren – morbidityturism. Morbidityturismen förpackar död och olyckor på ett sätt som tilltalar turisten och drar in pengar till bygden [...] Även om resmålen kan verka makabra har resorna ett värde, menar livsaskådningsforskaren Nils Uddenberg. Att besöka katastrofplatser kan vara ett sätt att bearbeta och gå vidare i livet. *Borås Tidning* 3.6.2002, s. 30

□ jämför no. *morbidityturisme*

nätdeklarant person som utför sin självdeklaration via Internet. 2002 – **nätdeklaration** 1997

- Även om du redan nu bestämt dig för att inte deklarerar på nätet kan informationen till nätdeklaranterna vara bra för dig. Ett tips är att se efter om du har den lilla kod som behövs för nätdeklaranter eller inte på din blankett. *Dagens Nyheter* 21.4.2002, s. C5
- Väntande anstormning till nätdeklaration. Från och med i år går det att deklarerar på internet. Det gäller dem som lämnar en förenklad deklaration, vilket rör 3,5 miljoner av cirka 5,7 mil-

joner deklaranter. *Computer Sweden* 12.4.2002, s. 6

orostelefon jourtelefon för oroliga tonårsföräldrar. 2002

- Föräldrar som är oroliga för sina tonåringar hör ofta av sig till socialtjänsten. På måndag öppnar en orostelefon för att tillgodose behovet. *Norra Västertoppen* 7.8.2002, s. 20

pappografi skämtsamt: röntgen som syftar till tidig upptäckt av prostatacancer. 2000

- Ett särintresse kan se ut som tjejen som ligger på en tältsäng bredvid Almedalscenen under banderollen ALLA HAR RÄTT TILL EN BOSTAD. Eller som den lille farbrorn med plakatet: VI MÄN MED PROSTATACANCER KRÄVER PAPPOGRAFI. *Dagens Nyheter* 14.7.2002

□ bildat skämtsamt till *pappa* som en parallell till *mammografi*, som då skall uppfattas som bildat till *mamma* i betydelse 'moder'; *mammografi* är dock bildat till lat. *mamma* 'bröst'; *pappografi* anv. äv. om konsttrycktekniken collografi el. kartongtryck; jämför fi. *pappografia*, no. *pappografi*

ryggsäcksmodellen typ av övervakning av kriminella ungdomar. 2002

- Jag jobbar på att hitta en form av ryggsäck för dem. Jag kallar det ryggsäcksmodellen. En person som hänger efter dem, som punktmarkerar dem. Det måste vara en huvudansvarig. Som vet var de är, som är skarp, som visar killen samhällets normer på alla sätt. [...] "Ryggsäcksmodellen" är den viktigaste av flera möjliga lagändringar som föreslås för att ta hand om de ungdomar som tidigt hamnar utanför samhället och som börjar begå grova brott

före 15 års ålder. *Dagens Nyheter* 27.4.2002, s. 8, intervju med justitieminister Thomas Bodström

skimma utföra skimming. 1999 – **skimmer** apparat som används för att skimma. 2001 – **skimming** el. **skimming** olaglig kopiering av uppgifter från ett kontokorts magnetremsa. 1999 – **skimmingapparät** 2002

- Butikspersonal som är uppmärksam kan se att det är något konstigt när de här köpen med skimmade kort genomförs. *Råd & Rön* 1999/1, s. 11

- Skimming går ut på att man "skumar" av information från kundens betalkort. Den oärlige servitören, försäljaren eller taxichauffören drar korten en extra gång genom en liten dosa som går att gömma i fickan. Dosan samlar upp kortets uppgifter som kan läggas in på ett annat kort, nyttillverkat eller stulet. Bedragarna eller deras kontakter använder sedan detta falska kort för inköp, ofta i ett annat land och långt senare. Det gör förstas utredningsarbetet svårare. *Svenska Dagbladet* 24.6.2002, s. 10

- Håll i plastkortet – med en liten "skimmer" läser tjuvarna lätt av koden! *Expressen* 8.4.2001

- Skimmingapparaten säljs på den öppna marknaden trots att det enda egentliga syftet med den är att kopiera kontokort. *Dagens Nyheter* 21.7.2002

- av eng. *skim* 'skumma', *skimmer*; *skimming*; jämför no. *skimming*

snippa ökad anv.: det kvinnliga könsorganet, i synnerhet hos små flickor.

- I Norstedts nya ordbok för barn blir en sökning på flickors könsorgan en flopp. Snopp och penis finns med för-

stås, och enligt redaktören ska misstaget rättas till vid nästa tryckning. Förklaringen är möjligen att det tills nu inte funnits något riktigt bra och positivt ord som används konsekvent på samma sätt som snopp. Bristen har diskuterats i förskolor ett tag och det ser ut som "snippa" skulle vinna allmänt gillande. *Östersunds-Posten* 7.3.2002

- känt åtminstone sedan 1950-t. i sydv.; tänkt som parallell till *snopp*, i syfte att få en neutral benämning utan erotiska associationer

snurrmästare 2002 – **spindel** 2002

– **spinner** 2002

- Moore hade väl någon formell titel, men alla kallade henne spin doctor, alltså nära politisk medarbetare till Byers med uppgift att sätta rätt snurr på de budskap som går ut från departementet så att ministern framstår som klok och dynamisk. Alla ministrar har en eller två sådana snurrmästare och de ligger nästan definitionsmässigt i fejd med departementets pressavdelning och andra tjänstemän om vad som är veckans bästa snurr – och vem som egentligen ska dra i tåtarna. *Svenska Dagbladet* 28.2.2002

- Spindlarna sätter dagordningen. Ytligt sett dominerar politikerna veckan i Almedalen. Men det är särintressena som tar hem spelet med hjälp av sina "spinnare", det nya ordet för ett växande antal påtryckare som sätter snurr på opinionen. Dessa "spindlars" mål är att fånga radio, tv och tidningar i sina nät. Moderaternas pressekreterare hade "spinner" på visitkortet. *Dagens Nyheter* 14.7.2002

sprängbälte bälte med sprängämnen. 2002

- I flyktinglägret i Jenin – som administreras av UNRWA – utbildades fler självmordsbombare och tillverkades fler sprängbälten än någon annanstans. *Svenska Dagbladet* 23.5.2002

□ jämför fi. *räjähdevyö*

svenna sitt liv ordna sitt liv så att det blir lika framgångsrikt som fotbollstränaren Sven-Göran Erikssons, framför allt genom att tänka positivt. 2002

- Inte undra på att folk undrar "hur gör karln?". Ett svar ges i en bok som kommer ut den 18 april: "Leadership the Sven-Göran Eriksson Way: How to Turn Your Team into Winners" (Capstone, 128 sidor) av Julian Birkinshaw, professor och managementguru vid London Business School, och Stuart Crainer, som skrivit flera storsäljare i managementfacket. Tunga gubbar alltså. Stuart Crainer har gjort en kortsammanfattning för BBC hur man kan "Svenna sitt liv i sju enkla steg", som inte ser så märkvärdiga ut för svenska ögon, men kanske är exotiska i England. *Svenska Dagbladet* 27.3.2002, s.26

□ av eng. *sven your life*, bildat till fotbollstränaren Sven-Göran Eriksson

uckig äcklig; dålig. 2001

- Fotbollen genererar med sin hänsynslösa inverkan på människors liv både vinnare och förlorare. I slutet bränner Zlatan iväg mot en proffskarriär i Ajax i en fräsig sportbil, samtidigt som Lasse vinglar fram på en uckig cykel och stämplar in på ett mindre glamoröst verkstadsjobb. *Svenska Dagbladet* 22.3.2002

upplevelse- fortsatt ökad anv., jämför Nyordboken 2000 – **upplevelsearrangemang** 2002 – **upplevelsekommun** 2002 – **upplevelsetempo** 2002

- Märket "Naturens bästa" ska visa turisterna vägen till några av de bästa upplevelsearrangemangen. *Nya Werm-lands-Tidningen* 18.5.2002, s.9

- Botkyrka är ute efter revansch. Nu ska man bli en explosiv upplevelsekommun. *Vi* 25.4.2002, s. 16

- Jag som ändå levt mer än halva mitt liv, känner bara medlidande med de barn och ungdomar som växer upp i dag. Vad hinner ni känna och tänka i ett allt snabbare upplevelsetempo som vårt samhälle pockar på att vi anammar? *Norra Västerbotten* 7.5.2002, s.12

□ jämför motsv. anv. av fi. *elämys-*, da. *oplevelses-* och no, *oplevelse-*

valstuga överförd anv.: politiskt uttalande som sedan förnekas. 2002

- Vad jag kan minnas, bifölls detta resonemang med rörande enighet av partistämman. Det var väl inte så att det bara var en läpparnas bekännelse, en s.k. valstuga ("nej, det var inte jag, det har jag aldrig sagt")? Om våra egna ord ska betyda något, måste vi förverkliga dem. *Svenska Dagbladet* 25.9.2002, s. 5, *Lifvendahl, Tove*

vilopension kortord för vilande förtidspension, möjlighet för förtidspensionär att pröva på att gå ut i arbetslivet med pensionen vilande. 2002

- Vilopension blev en öppen dörr för retur till arbetslivet med garanti att återvända till tillvaron som sjukpensionär om orken inte räcker till [...] – Jag klarade inte pressen och blev halvt sjukpensionär. Från 1993 och 1995

började jag på Lillängens äldreboende fram till 1999 då erbjudandet kom om att få testa att gå upp i tid tre månader, säger Kersti. Hon är mycket belåten över villkoren och möjligheten med vilopension. Den tillåter henne att åter bli sjukpensionär på halvtid inom ett år om kroppen inte orkar. *Dagens Nyheter* 17.1.2002

□ vilande förtidspension infördes 2000

vindvändare person eller åtgärd som skall få opinionen att svänga. 2002

• Det återstår att se vad som blir verklighet och vad som är symbolisk signalpolitik av den sort som Blair är så skicklig på. Men sannolikt har hans opinionsforskare och vindvändare gjort analysen att något måste göras för att vrida det nationalistiska vapnet ur de utlänningsfientliga gruppernas händer. *Svenska Dagbladet* 2.6.2002

• Det var ingen bra start på en vindvändare, tio dyra kampanjminuter gick förlorade på defensiven. *Svenska Dagbladet* 2.9.2002

vinterkräksjuka smittsam magsjuka med häftiga kräkningar och diarré. 1999

• Vinterkräksjukan kan slå till på några minuter. Du mår bra när du kliver på bussen men spy innan du hunnit nå bakre delen, säger Inger Andersson von Rosen, smittskyddsläkare. Så snabbt slår vinterkräksjukan till. Virus, som heter calici, återkommer varje vinter och leder till en supersnabb magsjuka. Därav namnet vinterkräksjuka. Just nu sprids viruset runt om i landet. *Östersunds-Posten* 29.10.2002, s. 3

□ efter eng. *winter vomit disease*

vittneslitteratur sammanfattande om litterära verk av författare som har varit vittne till de händelser som verken handlar om. 2001

• I sin inledning till Nobelsymposiet om vittneslitteratur citerade Horace Engdahl Elie Wiesels nu 25 år gamla ord: "Om grekerna uppfann tragedin, romarna episteln och renässansen sonetten, har vår generation uppfunnit en ny litteratur, nämligen vittnesmålets." *Expressen* 7.12.2001, s. 2

□ lanserat av Horace Engdahl vid ett Nobelsymposium 2001 efter eng. *literature of testimony* myntat av Elie Wiesel 1975; i och med symposiet har på eng. äv. *witness literature* kommit i bruk

I arbetet med ordlistan har vi som vanligt haft nytta av samarbetet med Svenska Akademiens ordboksredaktion och Språkdata vid Göteborgs universitet. Språkdatas databas Språkbanken liksom pressdatabaserna Presstext och Mediaarkivet har varit ovärderliga för kontroll av ålder och frekvens samt vid sökning efter belägg.

Förra året efterlyste vi frivilliga excerperer som skulle hjälpa oss att systematiskt leta efter nya ord. Gensvaret blev mycket stort. Under det gångna året har ett tiotal personer bistått oss i denna ordjakt. Vi tackar *Teresa Berndtsson* (Mölnlycke), *Björn Dahlborn* (Karlstad), *Åsa Hallberg* (Enköping), *Gunilla Jansson* (Sätra), *Karin Marcusson* (Hallsberg), *Jan-nica Nyström* (Tyresö), *Susanne Rudholm* (Skellefteå), *Benny Ryd* (Nacka), *Lars Wiklund* (Täby) och *Ann-Marie Vinde* (Stockholm). Vi vill också tacka alla andra som mer sporadiskt bidragit med tips om nya ord. ■

Vems är huset på moderaternas valaffisch?

SOFIA TINGSSELL

Moderaterna hade i senaste valet en affisch där det stod *Varför vill (s) driva Britta från sitt hus?* Formuleringen aktualiserar ett annat val, nämligen den knepiga frågan om valet mellan *sin* och *hans/hennes*, som här utreds av Sofia Tingsell, doktorand i svenska vid Göteborgs universitet.

Hur skall vi tolka moderaternas budskap på valaffischen? Vad är det de menar att socialdemokraterna vill? Bli av med Britta som visat sig vara avfälling eller få Britta att lämna huset hon bor i? Anledningen till att vi kanske tvekar är det lilla ordet *sitt*, vars syftning inte förefaller helt glasklar här. Vems hus är det egentligen frågan om? Med hjälp av lite omvärldskunskap fastnar de flesta av oss säkert för att det är Brittans hus, d.v.s. för

den senare tolkningen. Det gör vi kanske för att vi vet att fastighetsskatten är en hjärtefråga för moderaterna och att de hävdar att den i vissa fall kan bli så hög att människor tvingas lämna sina hem. Men vad säger grammatikböckerna om *sitt* i den här meningen? När heter det *sitt* och när heter det *hennes*? Låt oss dyka lite djupare ned i dessa frågor.

Grammatik

Normativa böcker som Erik Wellanders *Riktig svenska*, liksom även den relativt nya *Svenska Akademiens grammatik*, presenterar en enkel syntaktisk (som har med ordföljd och ordens funktion i en sats att göra) huvudregel för valet mellan personliga och reflexiva possessiva pronomen: Reflexiva possessiva pronomen (*sin, sitt, sina*) används för att syfta tillbaka på subjektet i samma sats. I meningen *Mia besökte sin moster* syftar *sin* på subjektet *Mia*.

Avser man att syfta på något annat än satsens subjekt använder man de personliga pronomenen i genitivform (*hans, hennes, dess, deras*). I *Peter besökte hans moster* syftar *hans* på någon annan, inte på subjektet *Peter*. Regeln är för övrigt bara intressant i tredje person. För *min, din, vår* och *er* gäller andra regler. Enligt huvudregeln skulle det alltså heta *Värför vill (s) driva Britta från hennes hus?*, eftersom vi inte avser att syfta på subjektet, som i den här mening- en är (*s*).

Den här konstruktionen är krånglig i svenskan, eftersom det finns en massa undantag från huvudregeln. Våra systerspråk engelskan och tyskan använder personliga pronomen i stället för reflexiva possessiva och undgår därmed hela problematiken. Å andra sidan finns det andra språk, t.ex. många slaviska språk, som använder reflexiver i högre utsträckning än vad svenskan gör.

Men åter till svenskan och den syntaktiska huvudregeln om att reflexiva possessiva pronomen syftar på subjektet i satsen. Från denna regel finns det alltså undantag. Ett av dessa undantag gäller vid det som Wellander kallar "självständiga ordgrupper". Det är grupper av ord som formellt inte är satser, eftersom de inte har ett subjekt och ett böjt verb (vilket i stort sett är vad vi brukar kräva av satser), men som ändå påminner om satser. Ett exempel på en sådan ordgrupp är den typ av substantiv och tillhörande bestämningsord som betecknar händelser och skeenden, s.k. nomen actionis, t.ex. ord som *besök* och *vistelse*. I en mening som *Anna hörde om Kevins besök hos sin sjuka mormor* kan nog de flesta språkbrukare acceptera att *sin* syftar på *Kevin* och inte på *Anna*, trots att *Anna* är satsens subjekt. Vi tänker oss alltså att det är Kevins och

inte Annas mormor som är sjuk. Delvis beror nog detta på att vi har Kevin som handlande subjekt i våra tankar; det är ju han som besöker mormor, han utför handlingen och alltså är han ett slags subjekt. Alla har vi väl fått lära oss i skolan att subjektet är den som utför handlingen.

Infinitivfraser kan också fungera på det här sättet. I meningen *Pappa bad Tove städa sitt rum* (där *städa sitt rum* är infinitivfrasen) kan reflexiven syfta på *Tove*, trots att det är *Pappa* som är subjektet. Återigen tänker vi oss antagligen Tove som ett slags subjekt; det är ju hon som skall städa. Men meningar av den här typen är tvetydiga. Det är fullt möjligt att även tolka meningen som att pappan ber Tove städa i det rum som tillhör pappan.

Pragmatik

Syntaktiska och andra grammatiska regler är emellertid inte det enda vi tar hänsyn till när vi pratar eller skriver. Som språkbrukare gör vi också andra avväganden som påverkar vår språkanvändning och – som här – vår tolkning av språket. Denna nivå i språket brukar kallas den pragmatiska och har att göra med våra omvärldskunskaper och vår situationsanpassning av språket. Låt oss se på ytterligare ett exempel. Om vi tycker att det är självklart att det är Toves rum som skall städas i meningen *Pappa bad Tove städa sitt rum* ovan, så blir vi nog mer osäkra om *pappa* och *Tove* byts ut mot *chefen* och *städaren*. *Chefen bad städaren städa sitt rum*. Är det lika självklart att det är städarens rum som skall städas i den här meningen som att det är Toves rum som skall städas i meningen ovan. Eller har vår kunskap om hur chefs befogenheter och städarens uppgifter kan se ut gjort att vi kan tänka oss att tolka den här meningen annorlun-

da? I så fall använder vi pronomenen på olika sätt beroende på vad vi vet (eller tror oss veta) om världen.

Låt oss dröja ytterligare en stund vid denna typ av exempel. I vår kultur är det vanligare att kvinnor har kjol än att män har det. Likaså är det vanligare att män har slips än att kvinnor har det. Kan det påverka vår tolkning av följande exempel? *Han bad henne knyta sin slips. Han bad henne stryka sin kjol.* Dessa båda meningar har syntaktiskt samma konstruktion. Det finns alltså inga rent formella grunder till att vi skulle tolka pronomenen i dem på olika sätt. Ändå låter vi reflexiven syfta på subjektet *Han* i den första meningen men på objektet *henne* i den andra.

Pragmatik kan också handla om en önskan att uttrycka sig tydligt så att risken för missförstånd minimeras hellre än att till punkt och pricka följa de strikt grammatiska reglerna. Så är t.ex. meningen *Han bad henne bära sin väska* tvetydig. Det är oklart om flickan skall bära pojkens eller sin egen väska. Väljer vi i stället att säga *Han bad henne bära hans väska* har vi uteslutit möjligheten att det rör sig om flickans väska. Visserligen är även den senare meningen tvetydig, för det skulle kunna handla om ytterligare en inblandad pojke, men förutsatt att någon sådan inte finns blir risken för missförstånd faktiskt mindre om vi inte följer den grammatiska huvudregeln.

Ibland kan det också vara viktigt att klargöra om det rör sig om en eller flera ägare. Det syns inte om man använder reflexiva possessiva pronomen. I meningen

De hämtade sin bror markeras inte att ägarna är flera i reflexivpronomenet. Pronomenet ser ju likadant ut om ägaren är ensam: *Han var arg på sin bror.* För att förvissa sig om att det klart framgår att ägarna är flera, föredrar man kanske ibland att säga *De tog deras saker* hellre än *De tog sina saker.*

Undvikandestrategier

Ett ord som sällan används i talspråk är *dess*. Särskilt ovanligt verkar *dess* vara hos ungdomar. I det insamlade talspråksmaterialet

Gymnasisters språk- och musikvärldar (GSM), som baseras på 30 timmars inspelade samtal med ungdomar, förekommer ordet *dess* bara 2 gånger. Som en jämförelse kan nämnas att andra pronomen förekommer betydligt mer frekvent. I materialet finns sammantaget 90 belägg av *sin* och *sina*, 7

Också valet mellan *sin* och *hans* kan signalera vår syn på världen.

hans, 26 *hennes* och 65 *deras*. Intressant nog finns det också 1 belägg av formen *dets*, vilket kan tyda på att *dess* är en form som i någon mån är under förändring eller försvagning.

Vi kan alltså konstatera att ungdomar i liten utsträckning har tillgång till formen *dess* i sitt talspråk. Ett annat ord måste då fylla *dess* plats – och ofta tycks det bli *sin*. *Den moderna skolan skall stötta varje individ i sin personliga utveckling* (ur högskolestuderandes uppsats). *Sin* väljs alltså inte nödvändigtvis för att det är den föredragna formen per se, utan för att det saknas ett rimligt alternativ i mångas språk.

På samma sätt verkar det förhålla sig med ägandeformen av det obestämda

pronomenet *man*, ordet *ens*, som många inte använder. Återigen får *sin* ta det saknade ordets plats i satser som *Om man inte vill att sin dator skall kortsluta ...* (10-årig pojke, talspråk). Ofta fungerar det inte att använda de personliga *hans*, *hennes* och *deras* för syftning på *man*. Personliga pronomen innehåller för mycket information. De avslöjar ju både genus och numerus, och det gör inte grundordet *man*. Poängen med att använda ordet *man* överhuvudtaget är just att sådan information inte behöver preciseras. I stället omfattar *man* ett obestämt "vem som helst". Om bruket av pronomen som *dess* och *ens* verkligen är på väg att försvinna, kan vi förvänta oss att *sin* vinner mark på dessa områden.

Perspektiv och semantik

Huvudpersonen i en berättelse tycks också kunna påverka reflexiverna. Den person ur vars perspektiv innehållet skildras, den s.k. empatibäraren, kan få ett reflexivt possessivt pronomen att syfta på sig, även om den personen inte är meningens subjekt.

Vi har redan konstaterat att infinitivfraser och andra självständiga ordgrupper kan ha reflexiver som inte syftar på subjektet, och en möjlig förklaring till det är att det är svårt att avgöra vem som egentligen är tankesubjekt. Detsamma gäller för huvudpersoner i utsagor. Den som berättelsen handlar om, den vars åsikter och funderingar vi får följa, blir ett slags textens subjekt och uppbär empatin. I en mening som *Boken handlade om Annas liv i sin älskade sommarstuga*, är det ganska tydligt att det är Annas perspektiv på sommarstugan vi får. Det är hon som älskar den. Därför blir Anna "textens subjekt", även om det grammatiska subjektet

i meningen är *boken*. Detta kan vara anledningen till att vi kan tillåta *sin* att syfta på *Anna* i stället för att använda *hennes*, som hade föredragits av den gamla skolgrammatiken.

Slutligen verkar också semantiken, betydelsen, påverka valet mellan personliga och reflexiva possessiva pronomen. Åtminstone i passiva satser verkar det vara relevant om den som ett reflexivt possessivt pronomen syftar på, referenten, är en besjälad varelse eller inte, d.v.s. om referenten är animat eller inanimat. Om referenten är animat kan språkbrukarna föredra ett reflexivt possessivt pronomen i högre utsträckning än om referenten är inanimat. Jämför meningarna *Barnen togs illa om hand av deras/sina föräldrar. Lägenheterna värderades efter deras/sitt skick. Barnen* är animata och många språkbrukare föredrar *sina* i sådana meningar, medan det inte är ett lika självklart val i den andra meningen.

Akademiska frågor och reflexiver

De faktorer jag tagit upp i den här artikeln påverkar språkanvändningen i olika hög grad i olika sammanhang för olika språkbrukare. En del av oss tycker t.ex. att det går utmärkt att använda *dess*, även i talspråk. Det finns också en mängd andra faktorer som kan påverka oss när vi skall välja mellan *sin* och *hans*, *hennes*, *deras* som jag inte har möjlighet att gå in på här. Vi får heller inte bortse från att vi ibland säger fel, eller börjar på en konstruktion, ändrar oss mitt i och producerar en utsaga som bryter mot mängder av regler, utan att det beror på så mycket annat än att vi helt enkelt ångrade oss eller tappade träden.

Jag har här diskuterat några faktorer, syntaktiska, pragmatiska och semantiska,

som kan påverka valet och tolkningen av personliga och reflexiva possessiva pronomen. Detta har jag hittills gjort utan att direkt besvara rubrikens fråga: Vems är huset på moderaternas valaffisch? Vi har konstaterat att texten *Vår för vill (s) driva Britta från sitt hus?* bryter mot den grammatiska grundregeln. *Sin* skall syfta på satsens subjekt och i meningen är *(s)* subjektet.

Men hur kommer det sig då att affischmakarna använder *sin* i stället för *hennes*? Jag tror att det kan bero på en kombination av sådana faktorer som jag varit inne på här.

För det första är det inte satssubjektet, *(s)*, som är empatibärande i satsen. Det är ju knappast socialdemokraterna som själva säger att de skall driva medborgarna ur huse. I stället är det nog Brittans version av historien vi får. Det är hon som tycker att hon drivits från hus och hem, och eftersom hon uppstår empatin blir hon ett slags huvudperson. Och som vi såg ovan tycker många språkbrukare att *sin* ibland fungerar utmärkt för syftning på huvudpersonen, även om huvudpersonen inte är satssubjektet.

För det andra kan man tänka sig att pragmatiken och semantiken spelar en viss roll. När vi hör meningen ser vi kanske inte för vår inre syn någon som genom pistolhot tvingar Britta att flytta ut, i all synnerhet inte som det affischen handlar om inte är ett fysiskt hot utan ett, förmodar jag, skattepolitiskt, och skattepolitik är inget konkret som vi lätt kan visualisera. I stället ser vi nog Britta som utförare av handlingen. Det är hon som sorgen packar ihop och lämnar sitt hem. Det

är i alla händelser vad affischmakarna vill få oss att se. Att driva Britta från Brittans hus är alltså detsamma som att Britta måste lämna sitt hus. Till den handlingen, till predikatet "lämna sitt hus", är *Britta* och inte *(s)* subjektet. Därför kan vi låta *sin* syfta på *Britta* i den här satsen.

Vad är det då för mening med att engagera sig i grammatiska frågor av den här typen? Att vi avslöjar mycket om oss själva och visar vilka vi är genom vårt språk är inget konstigt. Oftast tänker vi emellertid mest på att uttal och ordval markerar vilka vi är eller vill vara. Men även valet mellan *formord* som *hans* och *sin*, som verkar så oskyldigt och som borde fungera på i stort sett samma sätt i alla svensktalandes språk, kan signalera vilken syn vi har på omvärlden, t.ex. på maktförhållanden och sociala mönster – se meningarna med chefen och städaren, eller slipsen och kjolen ovan.

Kunskap om språket kan alltså ge oss redskap att förstå hur språket kan användas för att befästa sociala mönster och påverka oss på ett ofta mycket subtilt sätt. Medvetenhet om denna typ av påverkan kan avslöja mycket om de värderingar och föreställningar om världen som ligger bakom till synes helt neutrala yttranden. Det kan vi ha stor nytta av i vårt vardagliga liv – inte bara när vi forskar. Resonemang av den här typen visar också att det som är rätt enligt regelboken inte alltid är det mest effektiva sättet att kommunicera. Att bryta mot en given regel kan faktiskt tydliggöra innehållet i det sagda och underlätta för mottagaren. Som språkbrukare är vi kort och gott snarare pragmatiska än slavar under grammatiska regler. ■

Subjektsregeln finns inte

BENJAMIN LYNGFELT

Det är något konstigt med meningen *För att bli ätlig måste man koka potatisen*. Det förstår de flesta oss. Men endast språkkritikexperter brukar säga att det beror på brott mot subjektsregeln. Förklaringen är dock alldeles otillräcklig. Egentligen finns inte subjektsregeln. Det skriver Benjamin Lyngfelt vid Göteborgs universitet, som våren 2002 lade fram en doktorsavhandling om hur vi tolkar satsförkortningar.

Det är skillnad på regler och regler. De flesta konventioner och regelbundenheter i språket är vi normalt inte medvetna om. Orden kommer ut i rätt ordning och i rätt form utan att vi tänker på det. Just därför dyker sådana regler aldrig upp i språkvårdssammanhang (annat än i invandrarundervisning).

De medvetna språkreglerna är i stället sådana som inte är så självklara. Vore de det skulle de inte behövas. Dessa regler växer fram när språket inte är så regelbundet som vi kanske skulle vilja ha det. När

det hävdas att man inte bör, får eller ens **kan** säga si eller så, beror detta vanligen på att både si och så är sådant som många faktiskt säger. Det är just variationen – skillnader i språkbruk eller i språkkänsla – som gör att den här sortens normer uppkommer.

En typisk sådan regel är den s.k. subjektsregeln. Den går ut på att underförstådda subjekt i satsförkortningar ska ha samma syftning som subjektet i närmsta överordnade sats. Exempelvis är det tänkta subjektet till *bli tolki* (1a) liktydigt med satssubjektet *man*, liksom tankesubjektet till *sett videoreprisen* i (1b) sammanfaller med subjektet *jag*. I dessa och alla andra exempel i denna artikel markerar jag för tydlighets skull satsförkortningarnas utelämnade tankesubjekt som PRO. Det står för ett underförstått pronomen. Satssubjektet i varje exempel står i kursiv stil.

- (1) a. För att PRO bli tolk måste *man* kunna minst tre språk.
- b. Efter att PRO ha sett videoreprisen måste *jag* tyvärr hålla med domarna.

Nu finns det meningar där satsförkortningar har ett annat underförstått tankeobjekt än satssubjektet. Sådana meningar anses bryta mot subjeksregeln. Detta gäller t.ex. i (2), där PRO rimligen inte kan syfta på satssubjektet. Det är inte *man* som ska bli ätlig, och det var inte *min pappa* som hade vid klänning med sidenband.

- (2) a. För att PRO bli ätlig måste *man* koka potatisen.
b. PRO Klädd i en vid klänning med skärt sidenband om midjan kom *min pappa* med mig till uppöppet.

Språkvårdare använder gärna den här sortens lite dräpliga exempel för att förklara regeln, men i faktiska texter är regelbrotten sällan så spektakulära. Snarare ser de ut som exemplen i (3).

- (3) a. Genom att PRO byta ut en enda byggsten kan *ett proteins egenskaper* drastiskt förändras.
b. Genom att PRO flytta en produktionslinje till fabriken i Italien blir *en del personal* överflödig.

Det är inte *ett proteins egenskaper* som kan byta ut en enda byggsten, och det är inte *en del personal* som ska flytta en produktionslinje. Men är meningarna i (2–3) därför ogrammatiska?

Subjeksregelns omfång

De flesta definitioner av subjeksregeln anger i ganska allmänna ordalag att sats-

förkortningars tankesubjekt bör sammanfalla med satssubjektet. Men i praktiken är regelns tillämpning betydligt snävare. Se till exempel på meningarna i (4):

- (4) a. *Hon* övertalade honom att PRO inte säga upp sig.
b. *Att PRO kunna uttrycka sig väl i tal och skrift* blir allt viktigare.
c. *Syftet med aktionen* var att PRO hitta vapen och sprängmedel.
d. *De svaga elevernas situation* framstår som viktig att PRO följa.

Gemensamt för exemplen i (4) är dels att de inte följer subjeksregeln, dels att de inte anses bryta mot den. I (4a) syftar PRO på objektet *honom*, vilket bland annat beror på betydelsen hos huvud verbet *övertala*. I (4b)

är subjektet självt en satsförkortning och kan inte gärna vara sitt eget tankesubjekt. Inte heller i predikativ som i (4c) kan PRO syfta på subjektet, eftersom subjekt och predikativ här likställs genom kopulaverbet *vara*. I (4d) fyller satssubjektet en dubbel funktion genom att även fungera som underförstått objekt till *följa* (= *att PRO följa de svaga elevernas situation*). Därmed kan det inte också vara liktydigt med PRO, eftersom samma led då skulle vara både subjekt och objekt till samma verb.

Ingen av meningarna i (4) brukar betraktas som undantag från subjeksregeln. Man kommer helt enkelt inte på tanken att den skulle vara relevant här, eftersom meningarna uppenbart är korrekta.

Nej, subjeksregeln gäller bara de kon-

Jag har gått
igenom flera tusen
meningar.
Regelbrotten är få.

struktioner där det finns en **tendens** till att tankesubjektet är detsamma som sats-subjektet, alltså ett tolkningsmönster som ofta men inte alltid följs. Denna tendens gäller egentligen bara två typer av uttryck, exemplifierade med var sitt regelbrott i (6):

- (5) a. Efter att PRO ha satt sig i vagnen råkade *hästen* åter i sken.
- b. PRO Halvt vansinnig och omgiven av dåliga rådgivare kan *jag* inte annat än beklaga Erik XIV.

Den första typen kan grammatiskt beskrivas som fria adverbial – framför allt rör det sig om adverbiala infinitivfraser (5a). Den andra typen innebär grammatiskt att en fras som fungerar som predikativattribut inleder meningen (5b, även 2b). Jag kommer här att koncentrera mig på den första typen, infinitiverna.

Men inte ens begränsningen till adverbiala infinitiver är tillräcklig. Subjeksregeln är nämligen inte tillämplig på s.k. talaktsadverbial (6a–b), inte heller vid formella subjekt (6c–d).

- (6) a. *Alla våra samtal* var sådär, rätt sega för att PRO säga sanningen.
- b. Just nu är *samarbetet* ”skakigt och osäkert” för att PRO citera ur Göran Perssons ursäkt.
- c. För att PRO bli tvåa var *det* nog med 5–4.
- d. För att PRO komma dithän krävs *det* att vi lutar på den enkla människan.

Vad gäller talaktsadverbialen är de alltid knutna till talaren eller skribenten. De kommenterar talarens attityd till det sagda. I (6a) poängterar infinitivfrasen *för att*

säga sanningen att påståendet är ärligt menat, och i (6b) signaleras att ett uttryck inte härrör från talaren själv utan från Göran Persson.

Även vid formella subjekt sätts subjeksregeln ur spel, eftersom ett formellt *det* inte kan utgöra tankesubjekt till något. Att vi alls tolkar in ett underförstått subjekt i satsförkortningarna beror på att det krävs någon eller något som ska *bli* (6c), *lita på* (6d) o.s.v. Formellt *det* kan inte fylla den rollen eftersom det inte har något egentligt betydelseinnehåll. I stället kan tolkningen ofta gå tillbaka på något led inom det s.k. egentliga subjektet; i (6d) är t.ex. det egentliga subjektet en bisats och PRO syftar på bisatsens subjekt *vi*.

Om vi så utesluter talaktsadverbial och formella subjekt får resterande adverbiala infinitiver sägas falla inom subjeksregelns område. Även här finns dock ett fåtal undantag, där PRO syftar på objektet (7a). I vissa fall kan t.o.m. samma mening tolkas på två sätt, beroende på sammanhanget (7b). Är det hon eller jag som ska plugga?

- (7) a. *Dörrvakt*en släppte in dem för att PRO hämta sina jackor.
- b. *Jag* skickade hem henne för att PRO plugga till tentan.

Sådana meningar är dock inte att betrakta som brott mot subjeksregeln, utan som undantag från den.

Tema och perspektiv

Inom denna snäva avgränsning står sig dock subjeksregeln ganska väl. Jag har gått igenom flera tusen meningar med adverbiala infinitiver och kunnat konstatera att regelbrotten är få. Så i de allra flesta fall verkar vi faktiskt följa regeln.

Dessutom visar det sig att samtliga regelbrott i materialet har minst ett av följande två kännetecken: Antingen har de adverbiala i meningens början (8a), eller också utgörs de av passiva meningar (8b). Ofta uppvisar regelbrotten båda dessa drag (8c).

- (8) a. Genom att PRO ge ekonomiskt stöd till doktorander kan *de* disputeras snabbare.
- b. *Energin* koncen trerades till att PRO lura ut snillrika tekniska lösningar till bilarna.
- c. För att PRO prova skyddsförmågan hos pulverfärgerna jämförs *de* med de lösningsburna färgerna.

Att tolkningen kan bero på textsammanhanget kan kallas pragmatisk tolkning.

Varför blir regelbrott vanligare när satsförkortningen står i början? Det beror på att meningens början är en väldigt fri position, syntaktiskt sett. Fler typer av satsdelar kan stå där än i någon annan position i satsen. Även tolkningen är friare, och verkar bero mindre på syntaxen och mer på sammanhanget i stort.

Ofta är därför en inledande infinitivfras tankesubjekt liktydigt med textavsnittets tema, det som hela textavsnittet handlar om. Så är fallet i (9) nedan. Tankesubjektet PRO i andra meningen syftar inte på satssubjektet *ingen*, utan på *Tiger Woods* från meningen innan, som är den det hela handlar om.

- (9) Tiger Woods var i praktiken borträknad från segerstriden, efter två "mänskliga" inledningsronder. Men efter att PRO igår ha tangerat banrekordet vägar *ingen* räkna bort golfens nye "Golden Boy".

Denna tolkning fungerar dock först och främst för att infinitivfrasen står i meningens början. Låter man den avsluta meningen, som i (10), ligger det mycket närmre till hands att associera till subjektet *ingen*. Efterställda adverbial är alltså i högre grad syntaktiskt beroende av satssubjektet.

- (10) [...] Men *ingen* vägar räkna bort golfens nye "Golden Boy" efter att PRO igår ha tangerat banrekordet.

I de fall där PRO inte syftar på temat syftar det på den s.k. empatibäraren, den ur vars perspektiv innehållet skildras. Ett par typiska exempel ges i (11), där PRO varken syftar på temat – det meningarna handlar om – eller på subjektet. Tolkningen bygger i stället på berättarperspektivet, den synvinkel meningarna intar. I det första fallet (11a) är perspektivet datoranvändarens, i det andra (11b) djuruppfödarens.

- (11) a. Genom att PRO låta datorn skiva upp virusmodellen blir *detaljer* synliga inuti kärnan.
- b. För att PRO undvika inavel bör *lika många hanar som honor* ingå i uppfödningen.

Nu ska sägas att PRO i de flesta fall ändå syftar på subjektet även när det gäller adverbial i meningens början. Det beror på att subjektet i de allra flesta meningar även utgör både tema och empatibärare. Det är i dessa fall PRO syftar på subjektet. Men om något annat led fyller dessa roller är det detta led PRO syftar på.

Detta att tolkningen beror på textsammanhanget, d.v.s. faktorer som tematik och empati, kan vi kalla pragmatisk syftning.

Syntax och semantik

Brott mot subjeksregeln är också som sagt vanligare i passiva satser, men det är inte passivkonstruktionen i sig som motverkar subjeksregeln. Meningarna i (12a-c) står alla i passiv och följer alla subjeksregeln. Jämför särskilt (12c-d) där ett brott mot subjeksregeln uppstår först när man skriver om till en aktiv sats.

- (12) a. Han är som Frankenstein, ett odemokratiskt monster *som* skapats för att PRO förgöra oss.
- b. *Kalle* väcktes tidigt för att PRO hinna i tid till föreläsningen.
- c. För att PRO bli ätlig måste *svampen* förvällas.
- d. För att PRO bli ätlig måste *man* förvälla svampen.

Det som orsakar brotten är i stället att olika verb tar olika sorters subjekt. Satsförkortningarna i (13) nedan har huvudverben *informera* respektive *välja*. Båda beskriver medvetna handlingar som kräver mänskliga eller i alla fall levande subjekt. Huvudsatsernas subjekt – *pengarna* och *dokumentet* – är emellertid döda ting. De är därför omöjliga som tankesubjekt i satsförkortningarna, även om de duger

bra som subjekt till *användas* och *skrivs ut*.

- (13) a. *Pengarna* ska användas för att PRO informera på arbetsplatserna och få igång debatten där.
- b. *Dokumentet* skrivs ut genom att PRO välja Print i menyen.

Satsförkortningarna förknippas med medvetet handlande subjekt, medan huvudsatserna inte behöver göra det. Därför tar de inte samma sorts subjekt.

Passiver har oftast inte medvetet handlande subjekt. Jämför *användas* med *använda* och *skrivs ut* med *skriva ut*. I båda fallen kräver de aktiva motsvarigheterna medvetet handlande subjekt. I passiv kan dessa endast utgöra agenter, och det som PRO syftar på i (13) är just de underförstådda agenterna till *användas* och *skrivs ut*.

Att det är denna skillnad snarare än passiverna i sig som missgynnar subjeksregeln framgår dels av att många passiva konstruktioner följer regeln, som i (12), dels av de regelbrott som förekommer i aktiva satser. Ett typiskt exempel ges i (14), där både huvudsats och satsförkortning står i aktiv form men ändå skiljer sig beträffande huruvida subjektet förutsätts handla medvetet.

- (14) Genom att PRO låta datorn skiva upp virusmodellen blir *detaljer* synliga inuti kärnan.

Huvudsatsen har här inget handlande subjekt, och *detaljer* fungerar utmärkt som subjekt till *bli synlig*. Däremot förutsätter satsförkortningens predikat *låta göra ngt* en medveten handling, och kräver därför ett mänskligt subjekt. Alltså duger inte

detaljer som tankesubjekt, varför PRO inte kan syfta på satssubjektet.

Det finns även andra egenskaper hos predikatet som avgör vad som kan fungera som subjekt. Exempelvis kräver *bli åttlig* i (12c–d) ovan att subjektet är någon sorts föda. Det är fråga om olika faktorer hos olika verb, men det är alltid så att betydelsen hos predikatet styr vad som kan fungera som subjekt.

Om satssubjektet på något vis är semantiskt olämpligt som subjekt i satsförkortningen får vi pragmatisk syftning, d.v.s. att tankesubjektet associeras med temat eller empatibäraren. Detta gäller oavsett var adverbialen står. Men när adverbialen står sist (eller i mitten) är det **bara** om satssubjektet är semantiskt orimligt som tankesubjektet får pragmatisk syftning. Det beror på att de led som kommer efter subjektet är syntaktiskt beroende av det. Detta gäller även andra språkliga fenomen än tolkningen av tankesubjekt. Därför pekar syntaxen ut subjektet som det naturliga leDET att syfta på.

Men meningens början är som sagt en mycket friare position. För adverbial som står där finns det ingen syntaktisk princip som pekar ut något visst led, utan tolkningen beror helt på sammanhanget. Här får tankesubjektet ofta pragmatisk syftning även när satssubjektet är ett semantiskt möjligt alternativ, som i (15):

- (15) Genom att PRO flytta en produktionslinje till fabriken i Italien blir *en del personal* överflödigt.

Inget förklaringsvärde

Sammantaget ser det ut som om tolkningen beror på en kombination av semantik, syntax och pragmatik. I första hand rättar vi oss efter betydelsen, d.v.s.

att alla tolkningar som bryter mot semantiska urvalskriterier är uteslutna. I andra hand ser vi till om meningsbyggnaden anger en viss tolkning, och när flera tolkningar är möjliga bygger vi tolkningen på det pragmatiska sammanhanget.

Pragmatisk syftning får vi alltså när syntax och semantik inte räcker till. I (16a) bygger tolkningen helt på sammanhanget, eftersom ingen särskild tolkning gynnas av syntaxen. I (16b) är det enda syntaktiskt tillgängliga leDET (*pinnssoffa*) uteslutet av semantiska skäl, och därför återstår bara pragmatisk syftning.

- (16) a. Att PRO *turnera i Norge* är ganska jobbigt.
b. *En pinnssoffa* är svår att PRO få tag i idag.

Alltså beror tolkningen av tankesubjekt på samverkan mellan flera principer. I de allra flesta strukturer fungerar detta samspel friktionsfritt och utan att vi tänker på det. Men i adverbiala infinitivfraser, särskilt i början av meningen, kan det bli problematiskt. Jag tror det främst finns två olika skäl. Det ena är att dessa meningar varken tolkas helt obligatoriskt eller helt fritt, utan uppvisar en **tendens** till regelbundenhet. Detta är typiskt för språkvårdsfrågor, eftersom sådana tendenser lätt ger upphov till normativa tumregler.

Det andra är att vad som brukar uppfattas som ett enda tolkningsmönster, tendensen att koppla tankesubjektet till satssubjektet, egentligen är två. Dels har vi ett mönster som innebär att när den adverbiala infinitivfrasen står i slutet av meningen associerar vi den syntaktiskt till subjektet (eller i vissa fall objektet, jfr exempel (8) ovan). Bara när semantiken

blockerar denna syntaktiska relation gör vi en annan tolkning. Dels har vi mönstret att när den adverbiala infinitivfrasen kommer i meningens början, så tolkas den pragmatiskt, efter sammanhanget. Men även pragmatiken pekar ofta ut just subjektet, och därför blir detta mönster förvillande likt beteendet hos övriga adverbial.

Subjektsfunktionen som sådan verkar alltså egentligen inte ha med saken att göra. Detta framgår tydligt av exempel som (17), som vid första anblicken ser ut som ett typiskt brott mot subjeksregeln. (Den inledande frasen är här faktiskt inte en adverbial infinitiv, men problemet kvarstår även med en sådan inledning: *Efter att ha missbrukat heroin i tio år...*)

- (17) Efter tio års heroinmissbruk är *det* svårt att hitta ett mer avskräckande exempel än Johnny Thunders.

Här verkar det i och för sig finnas något i språket som associerar *heroinmissbruk* till någon annan än det avsedda tankesubjektet *Johnny Thunders*. Men den som åsyftas är i så fall inte satssubjektet (*det*) utan skribenten själv!

Meningen är formulerad ur skribentens perspektiv, så skribenten är empatibärrare – och utgör tankesubjekt till infini-

tivfrasen *att hitta*. Samtidigt är *Johnny Thunders* tema, så två aktörer konkurrerar om tolkningen. Det finns dock ingen syntaktisk princip involverad, och subjektet är i alla händelse helt ute ur leken. Med andra ord: vad heroinmissbruket i (17) än bryter mot, så inte är det subjeksregeln.

Sammanfattningsvis verkar alltså subjeksregeln inte ha någon plats i en beskrivning av det svenska språksystemet. Inte heller har den något egentligt förklaringsvärde när det gäller tolkningsproblem. Det är helt enkelt så att en del information i satsförkortningar är underförstådd. Tolkningen av denna information beror, liksom tolkning i allmänhet, på ett samspel mellan flera faktorer. Det finns ingen enkel tumregel i stil med subjeksregeln som täcker detta.

Som alltid när något är underförstått bör det förstas helst framgå av sammanhanget vad man menar. Detta handlar dock egentligen inte om språkriktighet och absolut inte om grammatikalitet. Det handlar om att *PRO* uttrycka sig tydligt.

Benjamin Lyngfelts doktorsavhandling heter *Kontroll i svenskan. Den optimala tolkningen av infinitivers tankesubjekt*. Den är utgiven som nr 25 i serien *Nordistica Gothoburgensia* och kan beställas från Acta Universitatis Gothoburgensis, Box 222, 405 30 Göteborg.

SPRÅKVÅRDSSAMFUNDETS STIPENDIUM

Vad händer med svenskan i ett mångspråkigt Sverige?

Stipendier på upp till 10 000 kronor utlyses.

Sverige har blivit ett allt mer mångspråkigt samhälle. Detta skapar nya frågor för språkvården och för språkforskningen. Några exempel:

- Vilka attityder finns till svenska som talas med brytning eller på annat vis bär spår av att användas som främmande eller andra språk?
- Hur ser den svenska ut som växer fram i mångspråkiga och mångkulturella miljöer?
- Vilka attityder finns till svenska, engelska och andra språk?
- Inom det s.k. förvaltningsområdet i norra Sverige har talarna av finska, meänkieli och samiska vissa rättigheter att utnyttja sitt språk i kontakter med myndigheter – vilka konsekvenser har det fått för det offentliga språkbruket?

Språkvårdssamfundet vill uppmuntra till undersökningar med inriktning mot denna typ av frågor. Vi utlyser därför ett eller flera stipendier på upp till 10 000 kronor till studenter eller doktorander som kan redovisa en sådan undersökning, t.ex. i form av en B-, C- eller D-uppsats. Undersökningen ska hålla god klass för sin nivå och ha godkänts av handledare eller examinator vid den studerandes institution.

Den som vill söka stipendiet sänder sin undersökning till Språkvårdssamfundet, c/o Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Box 527, 751 20 Uppsala. Närmare upplysningar om stipendiet kan lämnas av samfundets ordförande, Björn Melander (adress som ovan, e-post: Bjorn.Melander@nordiska.uu.se, tel. 018-471 37 29).

Språkvårdssamfundet är en förening som är öppen för var och en som vill diskutera frågor om svensk språkutveckling, språkvård och bruket av svenska i dagens samhälle. Det bildades 1961 och har i dag drygt 900 medlemmar. Ytterligare information om samfundets verksamhet, medlemsförmåner m.m. finns på vår hemsida: <http://www.nordiska.uu.se/sprakv/>

X antal böcker

Jag och en bekant hade en diskussion nyligen angående talspråksuttrycket *X antal*, som exempelvis i "Jag har X antal böcker utspridda i rummet". Han hävdade å det bestämdaste att uttrycket är felaktigt, och i stället bör formuleras som helt enkelt *X*: "Jag har X böcker utspridda i rummet". Hans argument är att det inte skulle vara "språkligt eller matematiskt korrekt" att säga t.ex. "Jag har tio antal böcker utspridda i rummet". Jag, å andra sidan, hävdar att *X antal* i själva verket är ett konstant uttryck likvärdigt med t.ex. *femtiöelva*, med betydelsen 'en okänd, men stor mängd', och att *X* inte är att betrakta som en variabel som kan ersättas med lämpligt tal som i min bekants exempel ovan. Går det att få någon klarhet i detta?

Peter J.

Svar: Givetvis säger man inte normalt "Jag har tio antal böcker i bokhyllan". Däremot kan man mycket väl säga "Jag har ett visst antal böcker" eller "Jag har ett okänt antal böcker" eller "Jag har ett antal böcker i bokhyllan, exakt hur många

vet jag inte och det är heller inte så intressant". Och det är som en sorts förkortning av dessa antals-konstruktioner som *X antal* används. Bokstaven *X* kan alltså inte bytas ut mot det exakta antalet i en viss mening; däremot kan *X antal* bytas mot det exakta antalet. Det behöver inte vara ett stort antal.

Beteckningen *X* används ju om något obekant (givetvis under inflytande från matematiska symboler) i diverse olika sammanhang, kanske oftast om okända (eller hemliga) personer eller platser, som i följande autentiska exempel: "X har hotat att mörda sin hustru", "Vi är stationerade i X ... hette det".

Det är alltså inte alls självklart att *X* i vissa sammanhang ska stå för 'ett okänt antal'. Det kan ju även stå för andra okända enheter än antal. Därför skulle det i många sammanhang bli mycket otydligt att utelämnat *antal* och bara skriva *X*: "Vi ska skicka i väg våra bästa hemmaspelare på X antal turneringar", "Eva Edwall och Pale Olofsson skildrar ett barägarpar, springer in och ut genom ett glitterförhänge och förvandlas till X antal gäster", "Ingen av dessa tre kände till någon under-

sökning om vad det kostar samhället att ha X antal skolkande högstadieelever ute på gatan". I sådana fall bör man skriva *X antal*.

När *X* däremot står ihop

Det skulle i många sammanhang bli mycket otydligt att utelämnat *antal* och bara skriva *X*.

med ord som nästan alltid föregås av kvantifieringar blir *antal* inte lika viktigt att sätta ut. Det kan lika gärna heta: *X kronor*, *X miljoner* som *X antal kronor*, *X antal miljoner*.

Jan Svanlund

Självmedveten

Vad betyder *självmedveten*? Svensk ordbok anger betydelsen 'väl medveten om sina goda sidor' och Bonniers svenska ordbok 'medveten om sitt eget värde'. Jag har alltid trott att betydelsen är ungefär densamma som för

engelska *self-conscious*, d.v.s. 'uppmärksam på sitt eget beteende', ofta 'förlägen, besvärad, utan självförtroende'.

Lisa

Svar: Först ska sägas att engelska *self-conscious* också kan ha samma betydelse som svenska *självmedveten* ges i svenska ordböcker. Men den betydelse Lisa uppger är mycket vanligare i engelskan.

I tryckt svensk text i dag används *självmedveten* huvudsakligen i ordboks betydelsen. Men söker man på webbplatser och i småskrifter som inte givits ut på stora förlag är det lätt att hitta exempel på andra betydelser, främst 'medveten om sin egen existens': "ett blivande med andra världar och plan genom självmedveten erfarenhet"; "fram till den tidpunkt i evolutionen då människan blev självmedveten och intelligent".

Substantivet *självmedvetande* användes under förra delen av 1900-talet i denna betydelse: "då barnet börjar vakna till självmedvetande". Även betydelsen 'utan självförtroende' kan förekomma i dag. Inte sällan är det svårt att veta vilken betydelse som avses: "När man läser vad medierna

skriver om en börjar man tänka på hur man uppfattas, sett utifrån. Man blir mer självmedveten, säger Maria."

De tre betydelserna ligger ganska nära varandra och de kan mycket väl dyka upp i likartade kontexter. Därför får man se till att sammanhanget klart pekar ut vilken av betydelserna som avses när man använder ordet.

Olle Josephson

Varna och inte

Ska *inte* stå med i följande replik: "Han varnade alla som mötte honom att inte komma för nära."

Lars-Christer Karlsson

Svar: Jag skulle stryka *inte* och använda mig av verbkonstruktionen *varna någon för något*. Meningen skulle då få följande utseende: "Han varnade alla som mötte honom för att komma för nära." Anledningen är tudelad. För det första är det vanligare att på svenska använda frasen *varna någon för något* än att, som i ditt exempel, konstruera *varna* utan prepositionen *för* och med negationen *inte*. För det andra kan konstruktionen *varna* + negation leda

till oklarheter. Det är inte självklart hur en mening som "Han varnade henne att inte komma" ska tolkas. På samma sätt är det med verbet *förbjuda* + negation. Uppmaningen "Förbud att ej beträda bryggan" ter sig märklig. Måste man beträda bryggan? Det här sättet att uttrycka sig på möter man emellanåt, i synnerhet i talspråket. Hur man talar är en sak, och i en talsituation kan man ofta med en gång reda ut om det man säger blir oklart. I skriftspråket är däremot det bästa att undvika tvetydiga konstruktioner som *varna* + negation och *förbjuda* + negation.

Martin Ransgart

Vin i papp

Vad skall man kalla vin i pappförpackning? Och vad heter förpackningarna?

NV

Svar: Språknämnden rekommenderar *boxvin* för vin i de större förpackningarna, eller *lådvin* som mer vardaglig benämning. *Box* eller *vinbox* refererar till själva förpackningen. För vin i de mindre förpackningarna är *tetravin*, som är helt

dominerande, en lämplig benämning i de flesta sammanhang, och för själva förpackningen *tetraförpackning* eller bara *tetra* som mer vardaglig benämning. Observera dock att *Tetra* är varumärkesskyddat, varför dessa benämningar inte används i kommersiella sammanhang som exempelvis kataloger utgivna av Systembolaget. Vi hänvisar också till debatten om varumärkesskyddade benämningar på s. 41–43.

De större förpackningarna på 2–10 liter där vinet ligger i påse kallas i engelskan *bag-in-box*. Det är också den vanligaste benämningen i Sverige, och vinerna kallas följaktligen *bag-in-box-viner*. Den benämningen är dock otymplig. Vinerna kallas också *boxvin*, *lådvin* och *kartongvin*. *Boxvin* är relativt vanligt i bruket och har fördelen att det hänger ihop med *bag-in-box* (jämför också de i engelskan vanliga *box wine* och *wine box*). Mot *lådvin* och *kartongvin* kan anföras att *vinlåda* och *vinkartong* normalt refererar till en kartong med 12 flaskor, och dessutom att *kartongvin* ofta avser vin i de mindre förpackningarna. *Påsvin* förekommer sparsamt.

Eftersom *Tetra* som

nämnts är varumärkesskyddat används som neutrala branschbeteckningar för de mindre förpackningarna *dryckeskartong* och *pappförpackning*. Till det sista kan *pappvin* bildas. När det gäller *tetra* kan även noteras att det ursprungligen är en kortform av *tetraeder* (pyramidform). Beteckningen *tetra* har sedan kommit att användas även om förpackning med annat utseende.

Ola Karlsson

Bland annat eller andra?

Bland riksdagsstenograferna har det diskuterats huruvida förkortningen *bl.a.* framför flera personer måste utskrivas *bland andra* eller om det går bra med *bland annat*. Är det okej att skriva "På konserten framfördes verk av bland annat Mendelssohn och Mozart"?

Det tycks konstigt nog inte som om frågeställningen över huvud taget diskuteras i språkriktighetslitteraturen.

Jonas Bergenfalk, riksdagsstenograf och språkkonsult

Svar: Den stränga regel som många journalister försöker

tillämpa som innebär att man måste använda *bland andra* om det syftar på flera personer e.d. är just alltför sträng. Många klarar heller inte av den. Det låter besynnerligt många gånger med *bland andra*. Det skulle exempelvis låta konstigt att ersätta *bland annat* med *bland andra* i "Biblioteken har gallrat ut en hel del böcker, bland annat dubletter", "Den kampanj mot korruption och ekonomiska brott, bland annat stölder av statlig egendom, som bedrivits i republiken under några år".

Det finns nog inte någon enhetlig eller konsekvent hållning i det faktiska språkbruket i denna fråga. Den enda rimliga slutsatsen är att det går bra med *bland annat* så gott som alltid, och särskilt i det anförda fallet "På konserten framfördes verk av bland annat Mendelssohn och Mozart".

Birgitta Lindgren

Du mr Crane?

Jag sitter och kollar av översättningen av en ungdomsbok och vore tacksam om ni kunde hjälpa mig med en fråga som återkommer. Ofta i våra

FRÅGOR & SVAR

engelska och amerikanska översättningar tituleras folk *mr*, *miss* och *mrs*. Vi brukar välja att behålla de titlarna ibland eftersom det inte låter bra att kalla folk *herr*, *fröken* och *fru*. Enligt vår språkgranskare innebär dessa titlar automatiskt att personerna bör nias: "Vill ni att jag ska visa er till ert rum, mr Crane?" frågade han.

Personligen tycker jag inte att *vt*-formen känns bekvämt i en modern ungdomsbok och skulle gladeligen byta ut den till *du*-form. Men vad är egentligen korrekt i det här fallet? Jag kan inte byta *ni* mot *du* om det innebär ett språkfel.

*Titti Persson,
ungdomsboksredaktör*

Svar: Nej, du skall inte byta ut *ni* mot *du*. Använder man titel plus efternamn i en replik skall man använda *ni* som pronomen, inte *du*. Visserligen kan man se ett annat bruk ibland i vissa textremsor på de tv-kanaler som inte verkar ha kvalificerade översättare. Även om *ni* kanske försvinner som artighetstilltal i svenskan finns det än så länge kvar. Det vore egendomligt att undanhålla ungdomar detta språkbruk. Sedan är det en annan sak att det mest idiomatiska vore att i stället

välja en formulering utan såväl pronomen som titel och namn, exempelvis: "Ska jag visa var rummet är?" frågade han.

Birgitta Lindgren

Använder man titel plus efternamn i en replik skall man använda *ni* som pronomen, inte *du*.

Inriktningsmål

I dag har jag för första gången i mitt liv stött på ordet *inriktningsmål*, och det i samband med Norrmalmshälsö stadsdelsnämnd. Vad betyder det? Ett mål kan väl inte vara annat än ett mål? Ordet *målsättning* gillar jag inte heller, eftersom det är en sammansättning av att *sätta mål*.

Gunnel Bergström

Svar: Beteckningen *inriktningsmål* verkar ha blivit något av ett kommu-

nalt modeord på senare år. Det används framför allt om olika typer av övergripande och relativt opreciserade mål som formuleras i diverse kommunala dokument. För det finns ju olika sorters mål. Företag och idrottsutövare sätter t.ex. ofta upp *resultatmål*, som kan mätas i pengar eller placeringar eller exakta idrottsresultat i form av tider, kastlängder, hopphöjder o.s.v. I de fallen är det lätt att mäta om målen har uppfyllts. Så är inte alltid fallet med de mer allmänna inriktningsmålen, som i regel inte är så enkelt mätbara.

Följande citat är kanske belysande: "Vi har fört en diskussion om hur vi får genomslag för våra personalpolitiska mål. Hur får vi personalen att vara delaktig och medskapande, säger han. Politikerna har beslutat om fem inriktningsmål för sin personalpolitik, där personalens delaktighet och samverkan är ett av målen." Vi menar att *inriktningsmål* nog kan ha en funktion att fylla i sådana sammanhang, men se upp med överanvändning!

Jan Svanlund

Se också avdelningen *Frågor och svar* på vår webbplats <www.spraknamnden.se>.

Mål i mun och språklig mångfald

SALLY BOYD & LEENA HUSS

Den parlamentariska kommittén för svenska språket har haft höga ambitioner med sitt betänkande *Mål i mun* (SOU 2002:27).

Utredarna har tagit ett brett grepp om hela den svenska språksituationen. Ändå ramlar de i några av det oreflekterade majoritetsperspektivets fallgropar. Sally Boyd, professor i allmän språkvetenskap i Göteborg, och Leena Huss, docent i finsk-ugriska språk i Uppsala, debatterar svensk språkpolitik. Björn Melander svarar. Fler inlägg välkomnas.

I nr 3/1999 av denna tidskrift kommenterade vi Språknämndens "Förslag till handlingsplan för att främja svenska språket" ur ett minoritetsspråks- och flerspråkighetsperspektiv. Vi kritiserade

bland annat att Språknämnden inte tog större hänsyn till Sveriges nuvarande och ökande språkliga mångfald. Ett bredare grepp om hela den språkliga situationen efterlystes.

Vid första anblicken tar Kommitténs för svenska språket betänkande *Mål i mun* (SOU 2002:27) just ett sådant bredare grepp. Texten, som omfattar nästan 600 sidor plus bilagor, behandlar inte bara majoritetsspråket svenska, utan även svenska som andraspråk, övriga nordiska språk, dialekter och sociolekter, minoritetsspråk, invandrarspråk, teckenspråk och främmande språk. Det är glädjande. Det är också utomordentligt viktigt att formulera en ny språkpolitik för Sverige, anser vi.

Vi vill dock här nedan visa att kommittén, trots sina höga ambitioner, inte

alltid fullt ut tagit konsekvenserna av sin egen grundsyn. Vi vill också argumentera för att vissa av förslagen i betänkandet t.o.m. kan ha negativa effekter på andra kategorier av språk och varieteter än just det standardiserade, normerade majoritetsspråket som nu även officiellt föreslås bli "huvudspråk" i Sverige.

Utredningens mål

Kommittén uttrycker målsättningen med språkpolitiken i tre punkter (s. 22):

- Svenskans skall vara ett komplett och samhällsbärande språk.
- Den offentliga svenskans skall vara korrekt och välfungerande.
- Alla skall ha rätt till språk: svenska, modersmål och främmande språk.

Att svenskans ska vara "komplett och samhällsbärande" innebär enligt kommittén (s. 419) att svenska språket ska kunna "brukas inom alla domäner där vi som bor i Sverige önskar kunna använda det". Med andra ord ska man inte behöva använda ett annat språk än svenska i en domän om man inte vill det. Svenskans och dess modersmålstalare får därigenom en särställning i Sverige. Om majoriteten på detta sätt får rätt att välja sitt språk överallt, kan det få olyckliga konsekvenser och komma i konflikt med andra rättigheter. Ska till exempel en kommunal tjänsteman i Kiruna kunna åberopa denna rätt när hon kommunicerar med en kund som föredrar att tala samiska? Ska en student kunna åberopa denna rättighet och få all

kurslitteratur på universitetet på svenska?

Den andra målsättningen är också problematisk, eftersom det är oklart vad som exakt menas med *korrekt* och *välfungerande*. De flesta språkvetare är överens om att dessa egenskaper har en innebörd bara i ett specifikt språkligt sammanhang. Vad som är korrekt i en kvällstidning kan vara inkorrekt i en vetenskaplig tidskrift eller en roman. Vad som är välfungerande för en jurist kan vara onödigt krångligt i ett vardagligt sammanhang. Domänerna som

diskuteras i den motsvarande delen av betänkandet omfattar massmedier, offentlig förvaltning och informationsteknologi. Det huvudsakliga målet verkar vara att främja användningen av en klar och begriplig svenska i dessa domäner. Det är lovvärt. Vi är däremot oroad över målsättningen att svenskans i dessa domäner ska vara "korrekt". Denna målsättning skulle kunna

Det ligger
en olycklig
värdering i
termen
huvudspråk.

missbrukas för att utesluta personer med andra modersmål från anställningar inom offentlig förvaltning, som exempelvis lärare, läkare, jurister, psykologer och socialarbetare. Betänkandet refererar studier som visar att det redan är svårt för personer med utländsk bakgrund, inklusive akademiker, att bedömas vara kvalificerade för anställning på grund av utländsk brytning (s. 175–176).

Det tredje målet lyder: "Alla skall ha rätt till språk: svenska, modersmål och främmande språk". Med andra ord ses språklig mångfald här som ett önskat mål i det svenska samhället. Betoningen i be-

tänkandet ligger dock klart på att svensk-
an i alla dess former – som modersmål,
andraspråk eller regional varietet – ska
skyddas mot ”andra språk, speciellt
engelskan” vilkas inflytande har stärkts
”inom vissa funktionsområden” och ”såväl
internationellt som nationellt” (s. 465).
Eftersom det också talas om ”andra språk”
och inte enbart engelska, vore det här vik-
tigt att specificera vilka andra språk som
anses hota svenskan, inte minst för att
utesluta att vissa invandrar- eller minori-
tetspråk börjar betraktas som hot mot
svenskan.

Modersmålen (= invandrar- och mino-
ritetspråk) behandlas oftast separat i be-
tänkandet och förslagen för att garantera
deras överlevnad är få och svagare formu-
lerade än motsvarande för svenska. Som
bekant betraktas minoritetsspråkets roll i
skolutbildningen som avgörande för språ-
kets framtid. Men när förslag om minori-
tetspråk och skolan diskuteras i betän-
kandet ligger fokuset så gott som helt på
modersmålsundervisningen, d.v.s. enskil-
da lektioner i ett modersmål i en för öv-
rigt helt svenskspråkig skola. Det föreslås
bl.a. att modersmålsundervisningen ska
stärkas och dess status höjas, att antalet
modersmåls lärare ska öka och att kom-
munerna ska åläggas att på ett bättre sätt
än tidigare informera föräldrarna om
möjligheterna att välja modersmålsunder-
visning i skolan.

Det finns dock gott om bevis på att en-
bart enskilda lektioner i ett språk inte
räcker för att göra barn tvåspråkiga eller
för att bevara språket på lång sikt. Möjlig-
heten att välja tvåspråkig utbildning be-
hövs, och på flera ställen i betänkandet
konstateras också att tvåspråkig undervis-
ning har visat sig leda till goda resultat, att
den ”stärker chanserna att tillägna sig en

god svenska”, ”stärker invandrar- och mi-
noritetsspråken” och ”ger barnen från mi-
noritetsgrupper större möjlighet till en
allsidig utveckling av sitt modersmål” (s.
76) samt att den kan ”medföra stora vin-
ster för de elever som ges denna möjlig-
het” (s. 80). På s. 344 slås det fast att ”bäst
förutsättningar att utveckla sina båda
språk och sin kulturella identitet har en-
ligt Skolverket de elever som går i same-
skola, i de sverigefinska fristående skolor-
na och i flerspråkiga klasser främst i Tor-
nedalen”.

Eftersom tvåspråkig undervisning allt-
så visat sig ge bättre skolresultat i en in-
vandrar-situation och bättre minoritets-
språksbevarande och tvåspråkighet i fråga
om nationella minoriteter, borde detta ha
berörts mer i rekommendationer och för-
slag. Tvåspråkighetsdidaktik borde finnas
med som en självklar ämnesinriktning
inom lärarutbildningen, på samma sätt
som det föreslås en särskild lärarutbild-
ning med inriktning på undervisning i
svenska som andraspråk för vuxna in-
vandrare (s. 358) samt en satsning på
forskning och utveckling av modersmåls-
ämnets didaktik (s. 406, 409). Kommun-
ala skolor borde också få större möjligheter
att tillämpa redan beprövade tvåspråkiga
undervisningsmodeller i några större in-
vandrar-språk. När det gäller barn som ta-
lar språk med få talare i Sverige eller barn
som inte har tillgång till tvåspråkig un-
dervisning är naturligtvis modersmålsun-
dervisningen fortfarande mycket viktig.

Den nya språklagen

På sidan 470 föreslås en författningstext
vars första paragraf lyder: ”Det svenska
språket är huvudspråk i Sverige och lan-
dets officiella språk i internationella sam-
manhang.” Valet av termen *huvudspråk*

diskuteras kort i betänkandet. Det nämns att *huvudspråk* används i stället för *officiellt språk* därför att det finns tre nationella minoritetsspråk som numera också kan betraktas som officiella. Enligt särskilda språklagar kan enskilda personer begära service hos myndigheter samt barn- och äldreomsorg på finska, meänkieli och samiska i ett antal nordsvenska kommuner. De övriga nationella minoritetsspråken jiddisch och romani ska också främjas, men deras talare har inte motsvarande lagstadgade rättigheter att använda sina språk.

Användningen av termen *huvudspråk* i den föreslagna författningstexten är olycklig eftersom det ligger en klar värdering i den. Det sägs att det bara finns ett huvudspråk i Sverige bland många andra språk. Om det kallas *huvudspråk* därför att det talas av den stora majoriteten av invånarna, verkar det egendomligt att det skulle behövas en författningsändring för att bekräfta detta. Om det kallas *huvudspråk* därför att det är viktigt, eller viktigare än de övriga språken i landet, kan den nya författningstexten komma att utnyttjas som argument mot försök att bevara och utveckla de andra modersmålen i Sverige, t.ex. de nationella minoritetsspråken. Att svenskan nu anses vara ett hotat språk i kombination med att den får en lagstadgad ställning som huvudspråk i landet skulle kunna leda till resonemang av typ "Visst är det viktigt med minoritetsspråken men nu när vårt eget språk, landets huvudspråk, är i fara, ska vi väl först se till att svenskan stärks!" Mediediskussionen om språktest för medborgarskap har visat hur lätt en stark fokusering på svenska kan starta en opinionsstorm med en klart assimilerisk underström.

Den andra delen av första paragrafen i författningstexten gäller svenska som landets officiella språk i internationella sammanhang. Termen "officiell" motiveras här genom att den är den mest använda internationellt. Det föreslås att svenskans ställning som officiellt språk ska fastslås "i internationella sammanhang, t.ex. inom EU och i det nordiska samarbetet" (s. 469). Man antyder alltså att det även existerar andra sådana sammanhang trots att det inte torde finnas många andra där svenskan är gångbar. Dessutom är också de två exemplen ovan något problematiska. Den officiella språkpolitiken inom EU är under ständig diskussion och det finns ingen garanti för att den nuvarande situationen kommer att bestå i all framtid, d.v.s. att alla medlemsstaters nationella språk ska kunna användas i EU-samarbetet. Svenska och andra mindre arbetspråk används redan nu bara i vissa sammanhang (Melander, red. 2000). Risken är stor, när antalet medlemsländer ökar, att de används än mindre. Frågan är i vilken utsträckning Sverige genom egen språklagsstiftning kan påverka denna oönskade glidning mot större dominans av ett fåtal arbetspråk.

När det gäller det nordiska samarbetet kan förespråkandet av svenskan som landets officiella språk också vara problematiskt. De tre nationella minoritetsspråken finska, meänkieli och samiska används i dag ofta som officiella språk i gränsöverskridande kontakter med talare av dessa språk. Främjandet av detta slags kontakter mellan talare av samma eller närliggande minoritetsspråk är också en viktig förpliktelse enligt de två Europarådskonventioner som Sverige nyligen har ratificerat. Att stifta en lag som gör svenskan till Sveriges officiella språk i sådana sam-

manhang skulle klart strida mot andan i dessa konventioner. I dag förekommer också ibland i nordiska sammanhang att framför allt finstalande, grönländare och islänningar har svårigheter att använda sig av de s.k. grannspråken och därför föredrar engelska. I sådana fall kunde det också vara svårt för svenskar att insistera att själva enbart använda svenska.

Den andra paragrafen i den föreslagna författningstexten lyder: "De som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet använda klar och begriplig svenska." Detta är antagligen avsett att uppmuntra det lovvärda arbete som siktar mot ett officiellt språk som är klart och begripligt även för ickeexperter. Detta arbete gynnar personer som har andra modersmål än svenska minst lika mycket som svenska modersmålstalarare i deras roll som *receptiva* deltagare i kommunikation. Men det kan missbrukas för att utesluta samma personer i roller som talare och skribenter i officiella domäner, eftersom deras förmåga att producera "klar och begriplig svenska" kan ifrågasättas.

Det är dessutom oklart varför det måste specificeras i § 2 att språket som används i offentlig administration ska vara just svenska. Som nämndes ovan har talare av tre minoritetsspråk, finska, meänkieli och samiska, redan en lagstadgad rättighet att använda dessa språk i offentliga sammanhang i ett antal kommuner i Sverige. Dessutom vill säkert myndigheter som exempelvis universitet fritt kunna bestämma över språkvalet när det gäller undervisning, kurslitteratur, internationella konferenser, disputationer och gästföreläsningar.

Det står på olika ställen i texten att svenskans roll som huvudspråk i landet

måste garanteras för att säkerställa demokratin. Här menar kommittén att säkerställande av "likvärdiga möjligheter" (s. 38) att tillägna sig ett gemensamt språk garanterar allas yttrandefrihet och rätten att delta i den offentliga debatten på lika villkor. I dessa sammanhang finner kommittén att demokratin säkerställs genom att alla kommunicerar genom ett gemensamt språk, svenska. Att villkoren för alla människor i dessa och liknande situationer ändå inte blir riktigt lika, hur mycket man än utökar möjligheterna för alla att tillägna sig det gemensamma språket, är också klart för kommittén. För när det gäller kommunikation inom EU (se t.ex. s. 105) heter det att användningen av svenska parallellt med övriga arbetsspråk, d.v.s. språklig mångfald, garanterar demokrati, eftersom alla då deltar i den offentliga debatten på lika villkor. Ingen får en fördel av att debatten förs på deras modersmål och andra människors andraspråk. Om språklig mångfald ökar demokratin utanför Sverige, bör språklig mångfald även öka demokratin inom landet, anser vi.

Vad är normalt?

I betänkandet verkar det finnas en tydlig tendens att fokusera på svenska och konstatera hur saker och ting ska vara "normalt". Det finns en risk att allt utöver detta skulle kunna betraktas som undantag eller "mindre normalt", om inte rent av mindre viktigt. Ett förslag på s. 122 lyder: "Svenska språket skall normalt användas inom den offentliga administrationen." Längre fram anses det viktigt att svenskan blir synlig inom "det offentliga rummet" och att svenskans ställning som "sambälsbärande språk" markeras. Med anledning av detta föreslås det att skyltar och

liknande allmän information från statliga och kommunala myndigheter "normalt" ska vara på svenska och "i relevanta sammanhang på de nationella minoritetsspråken" (s. 123).

Tillägget om minoritetsspråken är mycket viktigt i detta sammanhang eftersom den nya minoritetsspråkspolitiken innebär att de tre officiella minoritetsspråken (finska, meänkieli och samiska) också ska göras synliga i "det offentliga rummet" och att de också i viss mån kan betraktas som "sambärande". När det gäller ett antal andra förslag finns inte ett motsvarande tillägg om minoritetsspråken, trots att det borde finnas där. Bakom detta torde ligga att kommittén velat vända sig mot en överanvändning av engelska i olika sammanhang men inte har uttryckt det explicit. Ett exempel från s. 153: "Skolor bör stödjas och stimuleras att använda dataprogram på svenska språket". Mot detta kan man ställa sameskolornas och de sverigefinska fristående skolornas strävan att använda både svenska och samiska/finska dataprogram för att stärka barnens tvåspråkighet. Liknande påpekanden skulle kunna göras om förslagen om ny terminologi, god utveckling av mediaspråket, IT-hjälpmiddel av olika slag, översättningarnas kvalitet, myndighetsspråkvården etc. I alla dessa sammanhang borde även de nationella minoritetsspråken främjas.

Attityder

Ett oreflekterat majoritetsperspektiv blir synligt i diskussionen om språkliga attityder i Sverige. På s. 177 föreslås att "åtgärder skall vidtas för att förändra attityderna till svenska språket och olika språkliga varieteter i positiv riktning".

Vi har för det första svårt att se vilket

mål kommittén tänker sig för attityderna till svenska, eftersom attityderna, enligt den egna attitydundersökningen, redan är väldigt positiva. Så många som 96 % av respondenterna i undersökningen uppger att de betraktar svenska som "mycket viktigt" (s. 172).

För det andra ska åtgärdsförslaget vad gäller attityder till svenska ses mot bakgrunden av en annan attitydundersökning (s. 198). Enligt denna anser nästan 40 % av de tillfrågade att "det vore bäst om alla i Sverige hade svenska som modersmål". Detta betraktar vi som en attityd som klart borde ha oroat kommittén och som borde ha lett till åtgärder för att förbättra attityderna mot andra modersmål än svenska. Men kommittén föreslår inga åtgärder för att ändra på attityderna mot andra modersmål än svenska. Ett bättre förslag hade varit att förbättra attityderna till alla språk som används i Sverige – modersmål, andra språk och främmande språk. Det skulle ha varit mer i linje med betänkandets mål: allas rätt till språk.

"Vårt" kulturarv

Det finns en för personer med andra modersmål än svenska olycklig, upprepad användning av pronomina *vi*, *oss*, *vår*, *vårt* om företeelser som normalt inte betraktas som gällande eller tillhörande alla som bor i Sverige. Särskilt när dessa pronomen används tillsammans med känslomässigt laddade termer som *kulturarv* kan språkbruket upplevas som exkluderande. Till exempel på s. 172 står det "Svenska språket är av hävd det språk som talas i Sverige och därmed bäraren av vårt kulturarv". Här fick vi blandade känslor av användningen av substantiv i singularis *det språk* och *bäraren* liksom av pronomenet *vårt* med *kulturarv*. När *kulturarv*

däremot används om andra språk än det svenska, handlar det om en ytterst begränsad företeelse: (s. 205) "Enligt vår bedömning bör minoriteternas språkliga kulturarv bevaras" ... liksom "minoriteternas muntliga kulturarv genom nedtecknande, utgivning i tryck eller annan form av dokumentation". Detta språkbruk antyder att minoriteternas språkliga kulturarv redan finns komplett, eller värre, är dött men kan "bevaras" i olika former av dokumentation. Genom att ratificera Europarådets minoritetsspråksstadga har Sverige erkänt att åtminstone minoritetsspråken tillhör det svenska (nationella) kulturarvet och åtagit sig att försöka säkerställa att dessa språk och kulturer inte bara "bevaras", utan också fortsätter att utvecklas i Sverige.

Det är inte vår avsikt att rycka enskilda meningar ur deras kontext för att tolka dem illvilligt eller att peka på enskilda ställen i texten där ett mer "politiskt korrekt" språkbruk vore att föredra. Vi menar snarare att kommitténs intentioner att betänkandets innehåll och förslag ska omfatta *alla* språk som används i Sverige i dag (och därmed alla som bor i Sverige) inte helt har uppfyllts och att förslagen som gäller svenskan bör formuleras om så att övriga språk inte kommer till korta.

Vi anser det positivt att Sverige formulerar en språkpolitik som inte bara gäller korpusplanering (ord, stavning och grammatik), utan även statusplanering (användningen av olika språk inom landet). Behovet av statusplanering är en naturlig

följd av att landet nu på allvar börjat betrakta sig själv som ett mångspråkigt samhälle. Erkännandet av de historiska minoritetsspråken var ett viktigt steg framåt i denna process. Det är även lovvärt att kommittén försökt bredda bilden av språksituationen i landet. Rapporten är en guldgruva av viktig och intressant information och många av förslagen är positiva.

Vi känner samtidigt att vi måste påpeka att kommittén ändå har ramlat i en del fallgropar genom att utgå från ett oreflekterat majoritetsperspektiv. Det är kännetecknande för rapporten att andra språk och varieteter än standardiserad svenska behandlas i särskilda avsnitt och kapitel, vilket gör det lättare att i övriga avsnitt "glömma bort" Sveriges språkliga mångfald. Samtidigt blir vissa likheter mellan exempelvis dialekter och minoritetsspråk, eller mellan svenskan i ett internationellt sammanhang och invandrarspråken i Sverige, undandömda. Genom att garantera en stark position för svenska riskerar kommittén att ta två steg tillbaka i arbetet mot en större språklig jämlikhet i Sverige. Vi tror inte att detta var avsikten. ■

LITTERATUR

- Boyd, Sally & Huss, Leena (1999), En helhetssyn på språken i Sverige behövs! *Språkvård* 3/1999 s. 5-9.
- Melander, Björn (red.) (2000), *Svenskan som EU-språk*. Ord och stil 30. Uppsala.
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. (SOU 2002:27). Betänkande av Kommittén för svenska språket. Stockholm. Även: <www.regeringen.se/propositioner/sou>.

Svenskans särställning

BJÖRN MELANDER

Språklig och kulturell mångfald är en tillgång. Det är vi överens om. Men ser man inte att svenskan måste ha en särställning i dagens Sverige leder det till utanförskap och ojämlikhet. Björn Melander, huvudsekreterare för utredningen *Mål i mun*, svarar på Sally Boyds och Leena Huss artikel.

”I nga bråkar så mycket som de som är överens om nästan allt.” Så sade opponenter vid en disputation jag bevistade för att understryka att de viktiga skillnaderna gick *mellan* två olika skolbildningar och inte *inom* dem, trots att diskussionen mellan olika schatteringar inom samma inriktning kunde ge intryck av motsatsen. För de frågor som Sally Boyd och Leena Huss tar upp i sin kommentar till *Mål i mun* går den grundläggande skillnaden mellan dem som vill att Sverige ska vara ett mångspråkigt och multikulturellt sam-

hälle och dem som inte ser detta som önskvärt. I det avseendet står Boyd och Huss och Kommittén för svenska språket, som utarbetade handlingsprogrammet för svenskan, helt på samma sida: språklig och kulturell mångfald är en tillgång som vi bör ta vara på och utveckla vidare. Det vore synd om detta meningsutbyte skulle ge intryck av något annat.

Att språklig mångfald bör uppmuntras och stödjas är ett synsätt som inte alltid gällt i vårt land – i det avseendet har Sverige som nation många försyndelser på samvetet. Med tanke på att *Mål i mun* lagts fram av en enig parlamentarisk kommitté kan man faktiskt hävda att utredningen markerar ett ganska stort steg framåt när det gäller att från officiellt svenskt håll ta ställning för ett mångspråkigt samhälle. Ett kort citat kan belysa hållningen: ”Vi anser att det är viktigt att bevara mångspråkigheten i Sverige. Förekomsten av de olika språken berikar vårt

land. De nationella minoriteterna och deras språk utgör en viktig del av Sveriges kulturarv [...] fler insatser behövs för att bevara mångspråkigheten. Åtgärder bör vidtas inom flera politikområden.” (S. 204–205.) Klarare kan det väl knappast sägas.

Detta förhållande hindrar naturligtvis inte att man på olika håll kunde ha önskat sig mer. Men när man bedömer utredningens behandling av minoritetsspråkfrågorna måste man komma ihåg vilket uppdraget från regeringen var, nämligen att lägga fram ett handlingsprogram för svenska språket, inte att behandla språksituationen i Sverige generellt. Mot den bakgrunden kan knappast Sveriges övriga språk beklaga sig över att ha ignorerats – det finns nog t.o.m. en och annan som skulle vilja hävda att utredningen tolkat sitt uppdrag väl generöst.

Över huvud taget måste man när man läser *Mål i mun* ha den institutionella kontexten i minne. Det gäller t.ex. den kritik som Boyd och Huss framför mot behandlingen av minoriteternas språkliga kulturarv. Under den tid som *Mål i mun* utarbetades genomfördes en offentlig utredning av just kulturarvsfrågorna, *Arkiv för alla* (SOU 2002:78). Därför fanns det inte någon anledning för Kommittén för svenska språket att gå närmare in på sådana spörsmål. Men eftersom vi behandlade arkivverksamhet för svenskans del menade vi att det var naturligt och rimligt att nämna även arkivverksamhet för andra språk, just för att markera att det språkliga kulturarvet inte omfattar bara svenskan.

Krystade tolkningar

I en text på närmare 600 sidor finns det säkert exempel på mindre lyckade formuleringar. Jag tycker t.ex. att de synpunkter

som Boyd och Huss för fram på bruket av ”vi” och ”vårt” i några avsnitt känns träffande. Att grundhållningen i *Mål i mun* är ett tydligt ställningstagande för språklig mångfald och minoriteters rättigheter kan dock inte ifrågasättas. Likaså är det uppenbart att ambitionen att stärka svenskan handlar om hur vi ska undvika att engelska blir allenarådande inom vissa fält, inte om att motverka bruket av t.ex. datorprogram på finska eller samiska i tvåspråkiga skolor. Den som vill använda utredningen som ett vapen mot andra språk än engelska måste göra rejält våld på texten: lyfta tankar och idéer ur deras sammanhang och läsa på tvärs mot framställningens anda. Boyd och Huss hävdar visserligen att det inte varit deras avsikt ”att rycka enskilda meningar ur deras kontext för att tolka dem illvilligt eller att peka på enskilda ställen i texten där ett mer ’politiskt korrekt’ språkbruk vore att föredra”, men jag tycker nog att de till viss del gör just detta.

Ett exempel på ett ganska hårdraget resonemang är de farhågor som förs fram med anledning av målet att svenskan ska vara ett komplett språk. I utredningen sägs att detta innebär att svenska språket ska kunna ”brukas i alla domäner där vi som bor i Sverige önskar kunna använda det”. Här handlar det naturligtvis om användningen av engelska och svenska och ambitionen att det även i framtiden ska gå att på ett rättvisande och nyanserat sätt diskutera ämnen inom naturvetenskap, teknik m.m. på svenska. Reservationen att detta gäller de domäner där vi ”önskar kunna använda det” har att göra med att det finns fält där det är svårt att se behov av att använda svenska, och att ”komplett” inte ska förstås som en strävan efter att svenska ska kunna användas i *alla* tänkba-

ra sammanhang. Om svenskan inte har någon fullt utvecklad terminologi för kosnötsodling eller kängurujakt är det knappast något stort problem. Boyd och Huss hävdar dock att formuleringen betyder att "man inte [ska] behöva använda ett annat språk än svenska om man inte vill det" och frågar om detta exempelvis kan innebära att en tjänsteman i Kiruna skulle kunna vägra att använda samiska. Ambitionen att svenskan även i framtiden ska vara gångbar inom områden där det finns skäl att anta att engelskan kan komma att få en monopolställning förvänds alltså till en rätt att i alla lägen vägra använda andra språk än svenska. Det är med förlov sagt en både långsökt och märklig tolkning.

Språkpolitiska mål och språklagen

Lättare är det att förstå de betänkligheter som Boyd och Huss känner inför målsättningen att den offentliga svenskan ska vara korrekt och välfungerande. Det förekommer att invandrare diskrimineras på arbetsmarknaden med hänvisning till bristfälliga språkkunskaper trots att de talar en helt funktionell svenska men med viss brytning. Denna diskriminering är självfallet fullständigt oacceptabelt, och det vore i högsta grad olyckligt om denna tendens förstärktes genom att "korrekt" i det språkpolitiska målet (och den motsvarande paragrafen i den föreslagna språklagen) skulle tolkas som "brytningsfri", "infött idiomatisk" e.d. Rätta sättet att mot-

verka språklig diskriminering kan dock inte vara att minska på ambitionen att den offentliga svenska ska vara begriplig, medborgartillvänd och klar. I stället måste vi arbeta på två fronter: dels påverka attityderna till svenska som talas med bryt-

ning eller på andra vis bär spår av andra språk, och dels anpassa normen för den offentliga svenskan till de nya förhållandena.

Språkvården har här en mycket viktig uppgift i att arbeta för en tolerant och vid-synt hållning. När det gäller det talade språket framstår inte den uppgiften som oöverstiglig. Numera hör man exempelvis då och då svenska med brytning i våra massmedier, utan att det verkar skapa någon större upprördhet.

Men självfallet måste vi gå vidare och låta det talade språket i offentligheten i större utsträckning avspegla den språkliga verklighet som i dag råder: att en stor mängd människor på skilda vis har ett eller flera andra språk i sitt språkliga bagage. Förslag med den innebörden ges också i utredningen (s. 179). För det skrivna språket medger standardnormen betydligt mindre variation. Att medverka i utformandet av en skriven norm som är öppen och tolerant men samtidigt så fast att den kan utgöra grunden för en effektiv och störningsfri kommunikation blir därför en av de stora utmaningarna för morgondagens språkvårdare.

Det är
knappast ett
problem att
svenskan inte
har terminologi för
kängurujakt.

Det kan i detta sammanhang påpekas att det attitydpåverkande arbete som föreslås i *Mål i mun* inte har en så begränsad inriktning som man kan få intryck av då man läser Boyds och Huss artikel. Det anges uttryckligen att språklig variation ska uppmärksammas "i synnerhet" och att detta inkluderar "svenska som talas av personer med annat modersmål än svenska" (s. 179).

Det är också viktigt att betona att formuleringen "Den som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet använda klar och begriplig svenska" inte ska tolkas som att *enbart* svenska får användas. I stället är innebörden att den svenska *som används* ska vara klar och begriplig. Det utesluter ju inte att andra språk kan brukas när det är lämpligt. Språkvalet måste anpassas till situationen och ingen kan tro att det är det rätta att alltid och i alla situationer använda svenska. Att den aktuella paragrafen i språklagen – som Boyd och Huss gör gällande – skulle kunna tolkas som att svenska forskare inte skulle ha lov att tala och skriva engelska är faktiskt ganska krystat. Över huvud taget förefaller Boyd och Huss benägna att tolka förslag som ska göra det möjligt att – i lämpliga fall – använda svenska som påbud om att blott och bart svenska ska få användas.

Boyd och Huss ifrågasätter också behovet av att fastslå att svenskan är Sveriges huvudspråk. Att svenskan föreslås få denna ställning genom språklagens första paragraf hänger naturligtvis samman med tanken på att hävda användningen av svenska inom domäner där engelskan är stark – det är den lagstiftningsmässiga versionen av det språkpolitiska målet att svenskan ska vara komplett och samhällsbärande. Det handlar alltså inte om för-

hållandet till våra minoritets- och invandrarerspråk. Oavsett hur man eventuellt värderar förhållandet, har ju dessa faktiskt inte en position i dagens Sverige som gör att de kan konkurrera med svenskan om rollen som det dominerande språket. Jag har svårt att på allvar tro att någon som vill motverka bruket av t.ex. meänkieli skulle hänvisa till språklagen och hävda att en ökad användning av meänkieli skulle hota svenskans ställning som landets huvudspråk och därför vara olaglig. Och jag har ännu svårare att tro att någon juridisk instans skulle ge personen i fråga rätt.

Med engelskan är det annorlunda; här finns det starka krafter som drar i riktning mot en ökad användning inom centrala samhällsfärer som affärlivet och rättsväsendet. Att gå in och detaljreglera språk-användningen i sådana sammanhang ter sig inte särskilt tilltalande, och är förmodligen heller inte möjligt. En ramlag av den föreslagna typen kan därför ha ett berättigande, som ett angivande av vad den övergripande ambitionen bör vara för alla dem som dagligen har att fatta beslut av betydelse för svenskans framtida ställning och bruk.

Boyd och Huss vänder sig också mot att svenskan i språklagens första paragraf även föreslås få ställning som Sveriges officiella språk i internationella sammanhang. Tanken är här helt enkelt att i de fall där det är relevant att uppge ett officiellt språk, så ska det vara svenska. Vilka dessa sammanhang kan komma att bli är det naturligtvis svårt att i detalj förutse, och det är förklaringen till skrivningen "t.ex. inom EU och i nordiska sammanhang" i den del av utredningen där förslaget kommenteras och motiveras.

Huruvida en svensk språklag är ett ef-

fektivt sätt att motverka en förväntad försvagning av svenskans position inom EU kan man förstås diskutera, men den lär ju åtminstone inte försämra situationen. Att lagen skulle få några större konsekvenser för bruket av t.ex. samiska eller finska i det nordiska samarbetet har jag svårt att tro. Inte heller här handlar det ju om att någon skulle förvägras att tala andra språk än svenska i mellanstatliga sammanhang.

Särställning för svenskan

På en punkt tror jag att det kan finnas en mer grundläggande skillnad mellan det synsätt som *Mål i mun* ger uttryck för och den hållning som Boyd och Huss förefaller ha. Det gäller om svenskan ska ha en särställning i Sverige. I *Mål i mun* hävdas att svenskan bör vara gemensamt språk i ett mångspråkigt Sverige. Att i stället se alla språk som lika viktiga är naturligtvis en tilltalande hållning, och i ett socialt och politisk-ekonomiskt vakuum är det tveklöst den korrekta inställningen. Men i dagens Sverige är det svårt att tro annat än att detta skulle leda till utanförskap och ojämlikhet. Därmed får också svenskan en särställning och att alla ska ha kunskaper i svenska blir ett led i arbetet för demokrati.

Boyd och Huss menar i det sammanhanget att det finns en motsättning mellan att hävda att ett gemensamt språk behövs för demokratin inom landet och att se rätten att använda modersmålet som en

förutsättning för demokrati inom EU. Jag har svårt att tycka att detta är en relevant jämförelse. Det är stor skillnad på att medverka som ett lands representant i ett samarbetsorgan mellan stater och att vara medborgare i ett samhälle där man ska ha möjlighet att göra sin röst hörd.

Boyd och Huss menar att man bör specificera vilka språk som anses hota svenskan. Ska man göra det är det naturligtvis engelskan som ska nämnas. Men vi har velat undvika att sätta svenskan i motsatsställning till engelskan och försökt avhålla oss från att tala i termer av "hot" eller "skydd".

Engelskan är också en tillgång för Sverige – den är ju bland mycket annat vår väsentligaste kontaktyta mot stora delar av omvärlden – och det vore förödande om engelsk-kunskaperna minskade. Målsättningen måste naturligtvis vara den motsatta. När vi velat främja svenskan handlar det om att undvika att engelskan ska bli allena-rådande inom vissa domäner. Någon ambition att svenskan i stället skulle bli det enda språk

ett finns självfallet inte. På de fält där engelskan kan tänkas få en monopolställning vill vi se ett parallellt bruk av svenska och engelska. Vi ska ha både svenska och engelska, inte enbart engelska eller enbart svenska.

Ett likartat både-och-perspektiv bör kunna gälla för relationen mellan svenskan och våra minoritets- och invandrar-språk. Det är svårt att se något realistiskt

Att alla ska
ha kunskaper
i svenska blir
ett led i
arbetet för
demokrati.

alternativ till tanken på att alla ska få chansen att lära sig så mycket svenska att man kan klara sig i arbetslivet m.m. Samtidigt bör strävan vara att alla ska ha möjlighet att utveckla och befästa sitt modersmål. När det gäller våra nationella minoritetsspråk är det också uppenbart att Sverige har ett särskilt ansvar för att säkerställa att dessa fortlever och utvecklas som språk i vårt land.

Ambitionen att stärka svenskan behöver alltså inte ställas i motsats till strävan att arbeta för språklig jämlikhet. Jag kan inte se att våra minoritetsgrupper skulle gynnas av att svenskan trängdes undan inom vissa domäner. Och svenskans position försämras inte om minoritetsspråkens rättigheter förbättras.

Vi har haft till uppgift att lägga fram ett handlingsprogram för svenskan. Vår strävan har varit att förslagen ska utfor-

mas så att inte andra språk drabbas negativt. Jag vill också hävda att denna linje i allt väsentligt har fullföljts i *Mål i mun*. Boyds och Huss farhågor om hur förslagen skulle kunna användas som vapen mot minoritetsgruppers språk framstår för mig som överdrivna.

Vad vi inte haft till uppgift att göra är att lägga fram ett handlingsprogram för våra minoritets- och invandrarspråk. Boyd och Huss förefaller mena att vi ändå skulle ha gjort det, men det hade varit att grovt överskrida vårt uppdrags gränser. Att ett sådant program behövs är dock uppenbart. Nästa steg i arbetet på att utforma en sammanhållen svensk språkpolitik – det som inletts med minoritetsspråksutredningen och fortsatt med handlingsprogrammet för svenska språket – kanske ska vara just detta? ■

Makten över jeepen – och språket

Borde inte makten över svenska språket ligga i Sverige? frågade Martin Gellerstam i Språkvård nr 3/2002. Bakgrunden är att bilfirman Chrysler 1996 lyckades få ordet *jeep* registrerat som varumärke i hela EU, efter beslut av EU:s nystartade varumärkesmyndighet i Alicante. Detta trots att svenska Patent- och registreringsverket (PRV) sedan länge avvisat motsvarande ansökningar, eftersom ordet används som ett vanligt substantiv i svenskan. Här kommenterar PRV frågan, och Martin Gellerstam replikerar.

PRV vill inte kommentera ett enskilt fall utan väljer att mer allmänt belysa några av de förhållanden Martin Gellerstam tar upp i sin artikel. Sedan starten 1996 har 165 000 varumärken re-

gistrerats vid EG-varumärkesmyndigheten i Alicante. Dessa registreringar är giltiga i hela Europeiska unionen. En ansökan till EG-myndigheten kan göras på svenska, men skulle någon göra invändning mot en registrering är parterna hänvisade till att använda engelska, tyska, franska, spanska eller italienska i det fortsatta förfarandet hos myndigheten.

En registrering av ett varumärke innebär en ensamrätt att använda märket som kännetecken i näringsverksamhet. Varumärkesmyndigheten prövar registrerbarheten av varumärken i förhållande till vissa grundläggande förutsättningar, varav en är särskiljningsförmåga. Det innebär i korthet att ett varumärke inte kan registreras om det uppfattas som beskrivande för de varor eller tjänster märket omfattar. Ordet *kaffe* skulle exempelvis inte kunna registreras som varumärke för drycker, men väl för kläder. Kravet på särskilj-

ningsförmåga är detsamma, oavsett om det är EG-myndigheten eller PRV som prövar ansökan.

När en varumärkesansökan gjorts, upprättas ett granskningsunderlag, vilket sedan ligger till grund för myndighetens beslut. Med hjälp av lexikon och sökningar i databaser fastställs huruvida det sökta varumärket har någon språklig betydelse. PRV granskar i huvudsak mot svenska språket, men även uttryck på andra språk beaktas, om innebörden anses vara känd i Sverige. EG-varumärkesmyndighetens språkgranskning går ännu längre; den omfattar unionens samtliga officiella språk. Ansökningar som ger träffar på svenska granskas av svenskspråkig personal.

Ett ord som är beskrivande för sökta varor eller tjänster sägs sakna *ursprunglig* särskiljningsförmåga och kan inte registreras. Bristen kan dock avhjälpas om sökanden visar att varumärket genom användning *förvärvat* särskiljningsförmåga. Beviskraven när det gäller förvärvat särskiljningsförmåga varierar; för ett svagt beskrivande uttryck kan det räcka med att märket exponerats i viss omfattning, exempelvis i reklam. För beskrivande eller generiska uttryck krävs som regel att sökanden genom en marknadsundersökning visar att märket använts i sådan omfattning att kundkretsen i första hand kommit att uppfatta uttrycket som ett näringskännetecken och inte ett beskrivande ord. Den omvända situatio-

nen, degenerering, inträffar när ett varumärke genom användning i generisk betydelse förlorar sin funktion som näringskännetecken och blir en del av allmänspråket.

Syftet att åstadkomma balans mellan rättighetsinnehavarnas intressen och språkliga intressen kommer till uttryck i Artikel 10 i EG-varumärkesförordningen. Artikeln behandlar de fall då återgiv-

ningen av ett varumärke i lexikon, uppslagsverk eller liknande referenslitteratur ger intryck av att märket utgör en generisk benämning på varor eller tjänster för vilka varumärket är registrerat. Då skall utgivaren av verket på begäran av innehavaren se till att återgivningen av varumärket senast i nästa utgåva av verket åtföljs av uppgift om att det är ett registrerat varumärke. En bestämmelse av ungefär samma innebörd finns i 11 § i

den svenska varumärkeslagen.

Dessa bestämmelser tvingar alltså inte utgivaren att ta bort uppgiften. Vad som krävs är endast en uppgift om att uttrycket är ett registrerat varumärke. Ett vedertaget sätt att klargöra detta är att skriva ordet med versaler samt lägga till symbolen för registrerat varumärke, ®. En sådan upplysning torde vara mer värdefull än att ordet helt utelämnas.

EG-myndighetens bedömning av ett ords registrerbarhet kan prövas genom hävningstalan inför myndigheten, men även svensk domstol, Stockholms tings-

Ett varumärke registreras inte om det beskriver varan eller tjänsten.

rätt, har domsrätt. I samband med mål om varumärkesintrång kan svaranden nämligen väcka genkärsmål om hävning. Oavsett vilken instans som prövar det registrerade märkets särskiljningsförmåga skall bedömningen göras i förhållande till svenska språket.

EG-varumärkesmyndigheten håller regelbundna praxismöten med de nationella myndigheterna. Syftet är att samsyn

skall kunna nås i viktiga frågor, exempelvis särskiljningsförmåga. Givetvis finns ingen möjlighet till fullständig harmonisering myndigheterna emellan. I ett rättsområde där bedömningar ofta måste grundas på hur en viss företeelse uppfattas av olika människor finns inga absoluta sanningar.

Magnus Ahlgren, PRV

REPLIK

Jag skulle vilja se den marknadsundersökning som visar att *jeep* "i första hand" uppfattas som ett "näringsskännetecken". Dessutom har jag svårt att se att "degenerering" med automatik skulle leda till att ett varumärke "förlorar sin funktion som näringskännetecken". Om *jeep* för många svenskar uppfattas som en typ av terränggående fordon, så skulle en domstol ändå inte tillåta ett företag att använda namnet om ägarna av varumärket Jeep (som nu har "förvärvat särskiljningsförmåga") hade invändningar. Vi har alltså dels ett varumärke, dels ett generiskt ord. Det är den egendomliga föreställningen att ett ord inte kan vara bådadera som leder jurister till påståendet att generisk användning av varumärkesnamn skulle vara exempel på "felaktig" användning. Till skillnad från företag som försöker annektera ett degenererat ord så kan språkbrukaren göra som han eller hon vill. Språkhistorien är full av sådana "felaktiga" användningar.

Att ett ord inte kan vara både allmänord och varumärke är en egendomlig föreställning.

Martin Gellerstam

Ursäkta, hur var namnet?

Kan man döpa sitt barn till *Tequila*? Är det bara personer med *son*-namn som byta efternamn? Min fru var tidigare gift *Löwencrona* – kan jag ta det namnet som mellannamn?

I boken *Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk* (Bombus förlag, 2002) beskriver namnforskaren Eva Brylla, som också är språklig rådgivare åt Patent- och registreringsverkets namnhet, vad som gäller. De namnlagar som finns presenteras och praxis granskas. Principiellt intressanta fall tas upp. En kort historik över olika namntyper ges också. Här finns kloka råd som om de följs stoppar namn som *Tequila* och snurriga stavningar som *Zebastian* liksom namnbyte från *Strandman* till *Beachman*.

Birgitta Lindgren

Små språk och stora

En tredjedel av befolkningen under 35 år i Västeuropas storstäder har invandrarbakgrund och ofta ett icke-europeiskt modersmål. Det är den stora utmaningen för europeisk språkpolitik. Visste man det inte förr, blir det klart efter läsningen av sextonde årgången av *Sociolinguistica*, internationell årsbok för eu-

ropeisk sociolingvistik (Max Niemeyer Verlag, 2002), med temat "Språkpolitik och små språk". Läget kan förvisso vara bekymmersamt för minoritetsspråk med europeiskt ursprung: samiska, frisiska, sorbiska. Men några går framåt – walesiskan och katalanskan brukar nämnas – och för andra utvecklas regelverk och ekonomiskt stöd på europeisk och nationell nivå. När det däremot kommer till språk som är små i Europa men stora kulturspråk annorstädes, såsom persiska och arabiska, står språkpolitiken fortfarande och stampar.

I en intressant artikel pekar Harald Haarmann på tillgången till digital alfabeterisering som avgörande för överlevnad: finns tangentbord, teckenuppsättningar, översättningsprogram, språkkontroller och sökmotorer för att använda språken i chatt, webbplatser och e-brev? Allmänt sett är Europa välförsett, medan inget stort afrikanskt nationalspråk som yoruba, hausa eller akan ännu har nått dәрhән.

Till skillnad från flertalet internationella publikationer är artikelspråket i *Sociolinguistica* i välgörande lika mått engelska, tyska och franska.

Olle Josephson

Skolforskning

Forska är ett honnörssord i de senaste årens grundskolepedagogik. Eleverna ska skriva sina egna forskningsrapporter. Men vad blir det för slags texter? Nils-Erik Nilsson har undersökt dem i avhandlingen *Skriv med egna ord. En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver "forskningsrapporter"* (Malmö högskola, 2002). Till övervägan-

de del finner han fragmentariserade plagiat och kompilat som sällan tyder på kunskapsutveckling eller egna slutsatser. Det är mycket tveksamt om eleverna förstått vad forskning innebär.

I sin insiktsfulla och kritiska diskussion beskriver Nilsson forskningsmetodiken som en följd av den individualiserande pedagogik som ofta blir svaret på stora och kunskapsmässigt heterogena klasser. I stället för monologiskt reproducerande vill han se en dialogisk undervisning: "det är när olika stämmor interagerar med varandra som inlärningspotentialen är störst, vilket innebär ett bejakande av heterogeniteten".

Olle Josephson

Hantverksproblem

Trots att författaren är kunnig och klok, exemplen relevanta och dispositionen genomtänkt blir en del handböcker inte riktigt bra. Det är fallet med Inger Lindstedts *Textens hantverk. Om retorik och skrivande* (Studentlitteratur, 2002). Boken vill vara en "inspirationsbok" med råd, stöd och praktisk kunskap till studenter och andra sakprosa-skribenter. Problemet är nog att den famnar över för mycket: den klassiska retorikens stilfigurer och modeller för textbygge, modern nyhetsjournalistik, populärvetenskap, goda skönlitterära inledningar m.m. Helheten blir splittrad, och många enskildheter alltför ytligt behandlade. Är t.ex. vetenskapliga texter verkligen objektiva? Och är det meningsfullt att behandla dem som en enhetlig grupp utan att problematisera skillnader mellan humaniora med litterära ambitioner, statistikbe-

roende samhällsvetenskap eller hårt mallbunden naturvetarprosa?

Olle Josephson

Elektronisk svenska

Språkvård 4/2002 skrev Ylva Hård af Segerstad om språket i sms-meddelanden. Artikeln byggde på en delundersökning i hennes avhandling *Use and adaption of written language to the conditions of computer-mediated communication* (Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet, 2002). I avhandlingen ingår ytterligare tre delundersökningar: e-brev från enskilda till stadsförvaltningen i Göteborg (jämförda med vanliga brev till samma myndighet), chattet på en webbplats för tonåringar samt meddelanden mellan studenter, forskare och andra på en intern institutionswebbplats.

Ylva Hård finner att användarna förtjänar att anpassa sitt skriftspråk till de nya mediernas speciella förutsättningar. Hon polemiserar kraftfullt mot föreställningen att den ofta lekfulla förkortningssvenskan i sms och chatt skulle vara tecken på språkligt förfall eller bristande kommunikationsförmåga.

Den teoretiska utgångspunkten är språkvetenskapens diskussion om talets och skriftens olika förutsättningar. Den är välvald, eftersom ämnet är skrift på mer eller mindre talspråksliknande villkor. Men det är inte teorin som gör att avhandlingen förtjänar rangen av ett ofta citerat pionjärarbete, utan den stora mängden intressanta fakta. Ett exempel på måfå: I e-breven är de fyra vanligaste orden eller tecknen i tur och ordning punkt, *i*, *på*, *att*, ungefär som i vanligt skriftspråk.

I sms är det skiljetecknen punkt, utrops-tecken, frågetecken och komma med ordet *du* på femte plats. I chatten är det *du*, frågetecken, *jag*, komma.

En allmän invändning är att Ylva Hård faktiskt är alltför internationellt orienterad. Hon borde inte bara ha utgått från ett internationellt forskningsläge utan även utnyttjat exempelvis de svenska resultaten från sjuttioalets skriv- och tal-syntaxprojekt; det hade antagligen givit ett fördjupat perspektiv på den nya elektroniska svenskan. Och sammanfattning på svenska saknas, fänigt nog.

Olle Josephson

Samtalsgrammatik

En replik i ett samtal har ofta en tredelad struktur. Förfältet signalerar relationen till föregående replik, den inre satsen ger det egentliga bidraget till samtalet, och efterfältet länkar till nästa replik: *hörru du, efter klockan åtta brukar vi säga stopp, vet du*. Förfältet kan i sin tur maximalt bestå av de fem delarna dialog-partikel, konjunktion, yttrandepartikel, vokativ och utbrutet led ur huvudfältet: *Ja men alltså du, den där boken* [inre sats: *den är dålig*].

Ovanstående kan läras av Jan Lindströms artikel "Från satsschema till turschema" i nyutkomna nr 11 av *Språk och stil*, den språkvetenskapliga tidskrift om svenskan som kommer med ett enda men mycket tjockt nummer om året. Denna gång bjuds ett krävande men högintressant temanummer om samtalets grammatik: hur formar interaktionen mellan talarna grammatiska mönster? Andra ar-

tiklar handlar om efterfältet, om *att*, som ofta är något annat än bisatsinledare i samtal, och om typiska talspråkspartiklar som *så där* (*Finland blir lite så där mer internationellt*) eller *å så* (*jag gillar klassiskt å så*).

Språk och stil kan beställas från Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala.

Olle Josephson

Skolan

Eleverna i årskurs 9 fick 1996 samma uppgift i standardprovet i svenska som niorna 1987. Nittiotialisterna skrev lite längre uppsatser och var duktigare på att dela in i stycken, men felet var annars ungefär lika många som på åttiotalet. Det berättar Helena Olevard i sitt bidrag till antologin *Språk på väg. Om elev-ers språk och skolans möjligheter*. (Red. Birgitta Garme, Ord och stil 33, Uppsala, 2002.) Boken innehåller ytterligare åtta uppsatser om grundskoleelevers och gymnasisters skrivande. I tre artiklar beskriver Birgitta Garme, Catharina Nyström, Maria Ohlsson och Eva Östlundh-Stjärnegårdh hur de nationella proven konstrueras och bedöms. Ämnet svenska som andraspråk presenteras i en artikel, en annan ger historiska och nutida perspektiv på sarskrivningar, och ytterligare ett par handlar som särskilda skrivprojekt, i ett fall också elevers egna radioprogram.

Två läsargrupper behöver denna välredigerade och relativt lättlästa bok: dels svensklärare som vill hålla sig någorlunda i nivå med ämnesutvecklingen, dels alla andra som gärna vill ha synpunkter på svenskan i skolan.

Språk på väg kan köpas i bokhandeln men är också årsbok för medlemmarna i det utmärkta Språkvårdssamfundet, en förening öppen för alla språkintresserade. Den som ännu inte gått med betalar lämpligen årsavgiften 175 kronor till postgiro 57 86 13-2.

Olle Josephson

Systematiska talarråd

På 70 små sidor hinner Jenny Åkerblom ge åtskilliga goda råd i *Tala för publik. Förberedelse och genomförande* (Liber, 2002). Systematiskt går författaren igenom olika typer av föredrag, olika uppläggningar, praktiska förberedelser, kroppsspråk, tekniska hjälpmedel m.m. Somligt är kanske väl trivialt, "Undvik att tala tyst!", somligt väl kategoriskt: rådet att använda korta meningar kan faktiskt vara direkt olämpligt att omsätta till icke manusbundet tal. Men läst med viss kritisk distans ger det väldisponerade och pedagogiska häftet gott utbyte.

Olle Josephson

Läsa på jobbet

Att läs- och skrivsvårigheter blivit ett samhällsproblem beror på att samhället är genompyrt med skrift. I dag finns inga skriftlösa jobb; betongarbetaren, undersköterskan och fräsaren måste kunna läsa och skriva. I Anna-Lena Eriksson Gustavssons avhandling *Att hantera läskrav i arbetet* (Linköpings universitet, 2002) får åtta manliga indu-

striarbetare med läs- och skrivsvårigheter genom intervjuer, dagböcker och tester visa hur de klarar sin arbetsdag. Det går ganska bra. Eriksson visar att vägen framåt går över särskilda läsbearbetningsstrategier, inte de undvikandestrategier som svaga läsare ofta tillägnat sig redan som barn.

Boken är relativt lättläst, och Eriksson sätter kunnigt de åtta fallstudierna i ett större sammanhang; man får goda kunskaper om s.k. skriftkultur- eller *literacy*-forskning. Rekommenderad läsning till lärare, arbetsplatsutbildare, språkpolitiker och språkvårdare

Olle Josephson

Engelskt i Norge

Norskan är lika angliciserad som svenskan och på ungefär samma sätt. En marginell skillnad är att norrmännen något oftare stavar lånord efter inhemskt mönster, *sjekk, ålreit, bleser, konteiner*. Det mesta känns alltså välbekant i Stig Johanssons och Anne-Line Graedlers *Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn* (Høyskoleforlaget, 2002). Den absoluta tyngdpunkten ligger på ordförrådet, men också domänförluster och kodväxling (... *för å si det på den måten, you know what I mean*) behandlas. Målgruppen tycks närmast vara högskoleutbildningens lägre nivåer, och man kan läsa boken som en pedagogisk och mångsidig grundkurs i engelska lånord. En svensk läsare får på nästan varje sida goda uppslag till små svenska parallellundersökningar.

Olle Josephson

Mera ära

I förra numret kunde vi avisera en ny bok i Språknämndens skriftserie, författad av Ulf Teleman och med den fullständiga titeln *Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid*. Belättna kan vi nu meddela att första tryckningen redan tagit slut, men att den andra är på väg. Den som beställt boken i bokhandeln eller via Språknämnden ska alltså inte behöva vänta. Boken är den första samlade redogörelsen för 1600- och 1700-talets svenska språkvård och språkpolitik. Vissa avsnitt kan kräva att läsaren är språkvetenskapligt orienterad, men oftast räcker det att vara språkhistoriskt intresserad. Språknämndens pris är fortsatt 220 kronor, exklusive porto.

Olle Josephson

Forskningspengar!

Svenska språknämnden utlyser ett anslag på 70 000 kronor ur Fonden för forskning i modern svenska. Pengarna kan sökas av såväl disputerade

de som odisputerade forskare. Ansökan kan gälla i princip vilken forskningsuppgift som helst inom modern svenska.

Svenska Akademien beslutar om utdelning ur fonden efter förslag från Språknämndens styrelse. Beloppet kan fördelas på flera ansökningar och kan gälla såväl en separat undersökning som en del av en större studie.

Med ansökan ska följa en kortare projektpresentation som preciserar frågeställningen, motiverar uppgiften, ger en teoretisk bakgrund, beskriver den planerade metoden och ger en tidsplan (framför allt vill vi veta när och hur projektet kommer att avrapporteras). Mer information finns på Språknämndens webbplats <www.spraknamnden.se>.

Intresseanmälan med projektpresentation kan skickas till Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm. Den ska vara inne senast den 14 april.

Olle Josephson

Hur låter blekingska?

Intresset för dialekter är stort i dag. Det är glädjande. Det är också glädjande att det nu finns en stor dialektdatabas som kan nås av alla som har tillgång till webben. Det är forskningsprojektet Swedia som

har lagt ut en mängd klingande dialektexempel på sin webbplats <www.swedia.nu>. Här kan man få höra hur exempelvis blekingska, dalmål och österbottniska låter och hur folk talar i närkingska Viby. Varje exempel är försett med en enkel transkription och en översättning. Exemplet härrör från projektets stora mängder inspelningar av nutida dialekttalare från hela Sverige och de svensktalande delarna av Finland. Talarna representerar över 100 olika orter, och på Swedias webbplats finns också allmän information om dessa orter, de landskap de ligger i samt bilder med sann hembygdsprägel! Swedia ger också upplysningar om dialekter och fonetik mer generell. Det enda man saknar är en kortfattad beskrivning av vad som utmärker de respektive dialekterna.

Jan Svanlund

Drevslop och emablera

Uppmaningen i förra numret att skicka in ytterligare exempel på avspisande nonsensord har hörsammats.

Stina Hällsten i Stockholm berättar att när hon var ute och seglade brukade hennes "vanligtvis mycket snälla och godhjärtade sväger" uppmana henne att "hålla koll på drevslopen".

Det är nog en variant av de nybörjarskämt som förekommer på många håll. Vanligast bland seglare är väl att beordra den okunnige att mata kölsvinet. Det påstås att bygglärlingar kan bli

Det påstås att bygglärlingar kan bli tillsagda att gå och hämta ögonmättet.

tillsagda att gå och hämta ögonmättet.

Johan Denke, Vällingby, konstruerade som tonåring ett användbart ord med olika avledningar: *emablera, emablering, emablage* o.s.v. "Allt efter situation och sinnesstämning kan det användas avspisande, uppmuntrande, nyfiket. Exempelvis på konditoriet (autentiskt):

- Den där limpan ser emablerad ut.
- Tycker du inte det ser gott ut?
- Jo, jag sa just det att jag tycker den ser emablerad ut."

Insamlingen fortsätter.

Olle Josephson

Brytning 1

En viktig dom för svensk språkvård föll i Arbetsdomstolen den 4 december. Diskriminerings-

ombudsmannen förde talan för en 26-årig bosnisk kvinna som vägrats anställning som telefonintervjuare "eftersom hennes brytning kunde medföra att intervjuerna inte blev tillförlitligt gjorda", enligt företaget. Hon hade bott i Sverige i femton år, har högskoleutbildning och

brytningen är knappt hörbar. Arbetsdomstolen menade att kvinnans språkkunskaper var fullt tillräckliga för arbetsuppgiften. Företaget dömdes att betala 40 000 kronor i skadestånd. Diskrimineringsombudsmannen har förklarat sig nöjd med domen men tycker skadeståndet är för lågt: "En kränkning av en mänsklig rättighet borde vara betydligt mer kännbar."

Olle Josephson

Brytning 2

Får en programpresentatör i Sveriges Television (SVT) tala med brytning? SVT:s programdirektör Leif Jacobsson menade i ett uppmärksammat inlägg i programmet "Fläsk" i oktober 2002 att programpresentatörer bör tala något slags neutral rikssvenska – vad det nu är.

Jacobsson har senare meddelat att han ändrat åsikt. För Språknämnden har SVT:s ledning framhållit att det hör till SVT:s språkvårdande uppdrag att sprida förståelse för olika varieteter av svenska och att låta dem höras. Så hoppeligen får vi snart höra en programpresentatör med god och tydlig bruten svenska.

Olle Josephson

Brytning 3

Den som funderar på vad brutet uttal betyder för förståelsen rekommenderas en artikel i nr 3/2002 av den internationella tidskriften *Language in Society*. Där redogör Stephanie Lindemann, Atlanta, för ett experiment med infödda amerikaner som skulle lösa en uppgift med hjälp av muntliga instruktioner från amerikaner som bröt på koreanska. Alla klarade uppgiften bra, utom de som inte ens försökte förstå. Men också bland de framgångsrika uppgiftslösarna fanns de som *trodde* att de misslyckats. Dessa hade en mer negativ attityd till brytning än andra. Viljan är viktig, med andra ord.

Olle Josephson

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift, att bedriva språkvård och även att stärka den nordiska språkgemenskapen. Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 85 nummer. Senast utgivna är:

85 Ulf Teleman: *Ära, rikedom, reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid* (2002).

84 Margareta Westman: *Språkets myllor* (2001).

83 *Namnlängdsboken. Historien bakom namnen i almanackan* (2000).

82 *Svenska skrivregler* (2000).

Språknämnden ger också ut ordböcker och ordlistor såsom *Nyordsboken* (2000), och *Skandinavisk ordbok* (2002).

För närmare information om titlar, innehåll, priser och beställningar hänvisas till webbplatsen:

<<http://www.spraknamnden.se>>

Språkvård

38:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i Språkvård: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2002 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden: för privatpersoner 107 kr + porto (125)

för företag och övriga 132 kr + porto (150)

Prenumeration genom expeditionen eller pg 197475-7, Svenska språknämnden

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm

tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: expedition@spraknamnden.se (för beställning);

info@spraknamnden.se (för språkfrågor och synpunkter på Språkvård)

Språknämnden på Internet: <http://www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 09.00-12.00): 08-442 42 10

Tryck: Berlings Skogs, Trelleborg 2002

Tack till

Expressen

Göteborgs-Posten

ICA-kuriren

Norstedts Ordbok AB

Nya Wermlands-Tidningen

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Upsala Nya Tidning

Östgöta-Correspondenten

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.

Nya stödjande vänner är välkomna!